

СВІТАННЯ 1977

Р. ВОЛОДИМИР

diasporiana.org.ua

ПРОЩАВАЙ, МИНУЛЕ

СВІТАННЯ 1977

Farewell, Days of Yore

This brief volume of poetic prose, dear reader, will take you from the gentle slopes of the battered Old Fort Hays, along the banks of the winding Big Creek and its purple-bilowly prairie environment to some obscure places around and out—into the wide world, clear to the lofty high plains of the author's native country Ukraine, Kansas' kin for her boundless space and mutual openmindedness of their peoples.

A few words about R. Volodymyr's literary work—his first book of poetry "Hearts Aflame" captures the beauty and spirit of his homeland. The two following poetry collections "Aloft Life" and "Banners of Thought" focus on sublimity and meaningfulness of human existence respectively. Roman Kuchar's (R. Volodymyr being his pen name) next work "Poetry in Translation" is his individual selection, mainly from Western European and Slavic literatures. The travel essays to follow, "Space and Freedom", reflect on a variety of literary subjects connected with the scenery as diversified as Red Cloud, the Rockies, Little Big Horn in this country, or Haworth in England, Old Heidelberg in Germany, Prjashiv in the Carpathian mountains. His consecutive work, a psychological novel "Dawning of the Nation" has epic dimensions and could be best identified as a saga of his people relentlessly struggling for their freedom and for an independent life. "Farewell, Days of Yore" was immediately preceded by a book of plays "Wertep—A Contemporary Miniature Theatre", a literary vehicle in the style of the 17th Century national puppet show intended to dramatize the author's moments of truth and his thinking about our time.

"Farewell, Days of Yore" is a further exploration into the

Р. ВОЛОДИМИР
ПРОЩАВАЙ, МИНУЛЕ

) Змагунам за краще „я”
присвячую

Фам. б. Вікторія, 12. 11. 1995
Згодом усе вийде
Згодом усе вийде
Згодом усе вийде
Згодом усе вийде

**ВИДАНІ ТВОРИ
РОМАНА ВОЛ. КУХАРЯ**

Поезія:
**ДО КРАЇНИ ПРОВЕСНИ
ПАЛКИ СЕРЦЯ
ВІТЧИЗНЯНІ ПОЕМИ
СУЧАСНЕ
ПРАПОРИ ДУМКИ
ВИСОЧИ, ЖИТТЯ!
ПОЕЗІЯ В ПЕРЕКЛАДАХ**

Проза:
**ПРОСТІР І ВОЛЯ, нариси
СУЧАСНИЙ ВЕРТЕП, драми
НАЦІЯ НА СВІТАНКУ, роман
ПРОЦАВАЙ, МИНУЛЕ, по-
вість**
Готові до друку книжки того
ж автора:

**СВІТ ЛЮДИНИ, оповідання й
нариси
ВЕРХІВ'ЯМИ БУДНІВ, опові-
дання й новелі
ЗАПИСНА КНИГА у трьох
томах:**

- 1. МИНУЛЕ**
- 2. СЬОГОЧАСНЕ**
- 3. БЕЗЧАСОВЕ**

**УКРАЇНОЗНАВЧІ І СЛАВІ-
СТИЧНІ РОЗВІДКИ**
(до історії, літератури й мови
слов'янських народів)
Готується до друку другий том
НАЦІЇ НА СВІТАНКУ
(роман у двох томах):

- 1. МИР**
- 2. ВІЙНА**

Замовлення слати на адресу:
Roman V. Kuchar
2402 Canal Blvd.
Hays, Kansas 67601
USA

Cover design by:
Prof. James S. McGinness
Fort Hays State University

Price \$4.00

Copyright (C) 1977 remains with the author
Library of Congress Catalog Card Number: 77—89703

Р. ВОЛОДИМИР

ПРОЩАВАЙ, МИНУЛЕ

П О В І С Т Ь

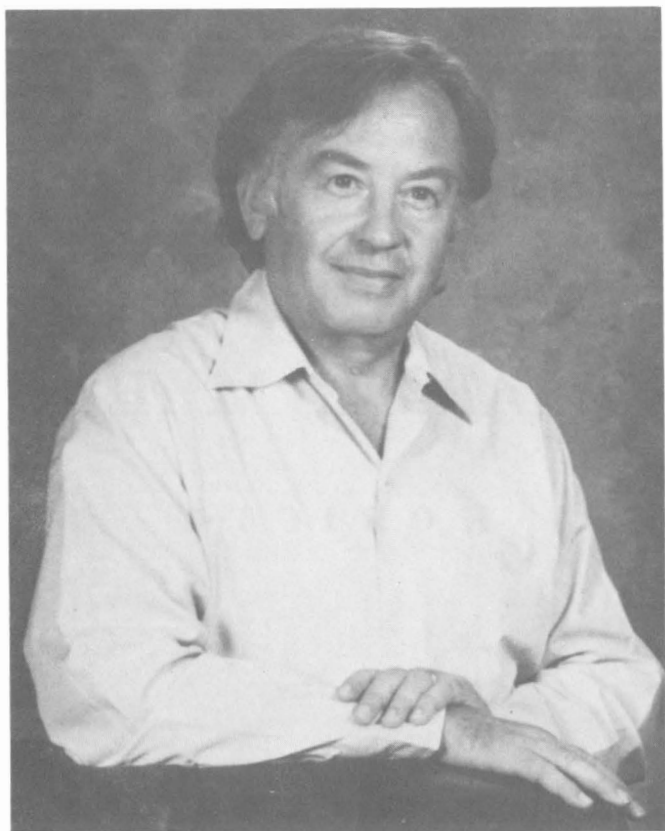

diasporiana.org.ua

С В І Т А Н Н Я

Hays, Kansas

1977

Р. Володимир
Fort Hays State University

ВІД ВИДАВНИЦТВА

ОСНОВНЕ ПРО ТВОРЧІСТЬ Р. ВОЛОДИМИРА

Сучасна творчість українського письменника на еміграції проходить за умов посиленої кризи культурних проявів життя по цей бік вільного світу і смертельно загрожених національних вартостей по той бік. У змаганнях до спільної світлішої мети тут рідна людина зусильно долає немоцнені шляхи пустирів, там же бореться день у день за саме буття. По той бік чужа насильна система поборює кожен самобутній вираз свідомої рідної дії, по цей бік відмінність духової й матеріальної культури доквілля їй не сприяє. Мабуть не достає їй тут передумов для вільної, багатогранної творчої праці нашому письменникові, а все ж його покликано творити — і заради принципу універсальної творчості, і в ім'я переслідуваних у батьківщині національно-гуманних ідеалів, і з обов'язку промощувати духово-літературними середниками загальнолюдський шлях поступу. Хоча твори еміграційного письменника запліднюються, виношуються й дозрівають здебільша в духовому осамітненні, мало хто їх вітає й доцінює, ледве хто чекає на черговий плід його творчих зусиль, наш письменник не покидає своєї трудної праці; творить у добрій вірі, що його дарунок рідної мови, думки, запам'ятного образу послужить суспільності нетлінною вартістю й уже з цього погляду стане особистою нагородою за вжиті труди.

Короткий погляд на літературну творчість Р. Володимира проливає світло на прикметні позначки підсоння й побуту українського письменника поза межами батьківщини.

За неспроможністю видавати окремо суцільні поетичні збірки, його роками збирані поезії й поеми появилися в 1964 році в одному томі п. наг. „Палкі серця”, що власне являють собою збірку збірок („До країни провесни”, „Палкі серця”, „Вітчизняні поеми” й „Сучасне”). Цим збірним тво-

ром склав автор китицю пільних квітів на п'єдесталь своєї вітчизни. Вона майорить із кожної сторінки Володимирового твору у своїй духовій чистоті й фізичній принаді.

Як підсумки дальшої поетичної творчости разом з перекладною працею Р. Володимира, вийшли в 1970 р. зібрані з розсіяних по різних журналах добірки його перекладів і оригінальних віршів у окремих томках, „Поезія в перекладах”, „Височій, життя!” і „Прапори думки”. Тут поєднано тематично і стилєво власні творчі зразки Р. Володимира з усесвітніми, включно з підбором із слов'янської літератури. Поруч поетичної творчости, плекає він ще з 1950-их рр. мистецьку прозу, напр., нариси, літературні есеї, новелі й оповідання, з чого чимало містила в різних проміжках часу еміграційна періодика. В 1972 р. вийшла його перша прозова збірка нарисів з мандрівок п. наг. „Простір і воля”, в якій космічний світ природи, поруч течії авторової свідомости, виконує одну з важливих ролей персонажів твору. У великому просторі, від перелогів уярмленої батьківщини до крайніх меж західного світу, документує українська людина свою волю до життя й місця під сонцем. Дві інші добірки друкованої досі в журналах і ще не друкованої коротшої прози, „Світ людини” та „Верхів'ями буднів”, що вже від років чекають на видавця, займаються гідністю людини у найкритичніших хвилинах життя й буттям сповненим тривалого значення.

Драматичні писання Р. Володимира появилися вперше добіркою „Сучасний вертеп” у 1973 р., хоч деякі з поміщених там драматичних картин виникли багато вчасніше, як от написаний у 1960 р. й поширений в Краю твір „На підходах до вершин”, що мав своєю темою посвяти й одержимости відношення до творчости Шестидесятників. „Сучасний вертеп” в цілому — це драма свідомих своїх завдань індивідуальностей в Краю й на еміграції. На те щоб видати великий епічний твір Р. Володимира, психологічний роман-хроніку довкола буття батьківщини з доби між двома світовими війнами й підчас другої світової війни, під наг. „Надія на світанку”, треба було сім років змагатись авторові (в 1966 р. покінчено цей твір у двох томах), аби зацікавити наші видавництва його появою, що й нарешті здійснило Українське Видавництво в Мюнхені частково, випускаючи перший том твору у світ у 1973 р. На другий том,

що охоплює тему визвольних дій нашого народу й державного будівництва в 1941 р., в силу невідрадного видавничого положення, доведеться все ще почекати.

Повість „Прощавай, минуле” — яку оце поручаємо увазі Шановних Читачів, — покінчено в 1974 р., але щойно тепер трапляється нагода в Вид-тві „СВІТАННЯ” (де появились і деякі інші попередні твори Р. Володимира) видати її. В основному, це діалог нашого вдумливого земляка, загубленого в чужому світі, з його кожночасним доккіллям на рідних землях і на чужині, з усенаєвними проявами вічної природи й із власною повсякчасною свідомістю — синтезою людського буття. В повісті „Прощавай, минуле” одверто й нещадно виявлено характер нашого часу і питоменність сучасної людини на фоні її суворого й недосконалого світу.

Видавництво „СВІТАННЯ”

Від автора до Шан. Читачів

Повість „Прощавай, минуле”, як і більшість літературних творів подібного жанру, не має завданням приводити з дійсности окремі особи, факти й ситуації, дарма що, в цілому, твір відзеркалює правду життя, сприйняту авторовою свідомістю.

Тим-то дійові особи, описувані сцени й місця дії в повісті треба вважати уявними.

Тепер тут навкруги тільки хижі вітри переганяються. Колись по цім же безмежним привіллї індіани на своїх гінких конях життєвий простір до смерти боронили. Поведеш оком — пожовкла цілина степу, прорвана на видноколі невисоким знесенням. Унизу Великий Потік випнув петлею свої змутнілі груди, далі на півночі високі забудовання навчального інституту приховують цілком місто, що поблизу дає про себе знати виструнченою вгору церковною вежею, алеж сьогодні, в День Подяки, таки добре здрімалося, немов стиха своє вчорашнє згадує. Та й бо є що згадувати з билин сторічної бувальщини. Ще тиждень-два тому відкурликали журавлі й відлетіли до своїх тепліших південних поселень, а тепер лише гайвороння скрізь покрякує, бентежно, зловороже. Осінній борвій вимітає з левади залишки пошерхлого листя, а знемоціле, згорблене сонце, як не дивно, все ще зважається пригрівати. На сході збилася переполоханими гуртами різна деревина поблизької дослідної станиці — така небувальщина в одвертих володіннях вітрів, на захід же поп'ялись один за одним випростані шляхи, ціла мережа їх, і заповзято, розгомонно, до далекої мети змагають. Краєвид стихійний, блакитно-заобрійний, продиханий мандрівною тугою й живлющою первинністю — хоч малювати картину піонерських уходів та індіанських одчайдушних борикань. Хвилясті надми звихреного ковилою степового масиву такі ж, як їх залишила ще минулої, розгуканої тут, доби бойова дружина генерала Кастера, коли вирушала в останній похід слави добувати. Ось присіла цупко до ґрунту заціліла вартівня з тесаного каменю, а з офіцерських бараків щолиш один надкушений зубом часу залишився. Про існування іншої сотні свідчать сліди кам'яних плит фундаментів, що розкинутими білими п'ятнами чудної розписі оживили довкільний посірілий терен. На деякому винесенні цього обвітреного овального простору заховався між острівцем осамітнїлих дерев ще один залишок з минулої доби — як і вартівня, тесана з грубого каменю, шестигранна фортеця. Свого завдання відбивати індіан так і не виконала. Червоношкірі діти природи й не думали тут будь-кого займати.

Проти площі де грають гольф виноситься над усім довкіллям оголений від будь-якої рістні горб. Туристам він за до-рогсказ до старої твердині, що й музеєм доводиться. Колись тут пікнікували, а тепер в усьому маєстаті стоїть на підвищенні буйвіл з граніту роботи місцевого майстра й наче зви-сока наглядає над невеликим стадом живих тотожних тва-рин, що знайшли пристановище внизу над потоком. Добре, що хоч оці останні могікани буйної в давнину звірини аме-риканського континенту опинились за дротом міського за-повідника, а то й їх вибили б до ноги неситі нащадки Бафа-ло Білл. Пам'ятник увічного в скелі звіра присвячено сто-тисячним чередам буйволів — колишніх владарів степів, що впали жертвами цивілізації. На підніжжі декілька рельєфів, що уявляють собою картини побуту піонерів з періоду побу-дови залізниці. Побіч пам'ятника вмуровано у ґрунт проши-м'ятну таблицю з нагоди вікового існування міста, під якою збережено у вбудованій схованці деякі рослини й культурно-побутові зразки цього сторіччя, разом з метеорологічною й іншого роду науковою записсю. Тільки після ста років відкритуть схованку з часовою документацією й тоді буде нагода порівняти знахідки з характером доби двохсотного ювілею — повчає надпис на таблиці.

Сто років від тепер — шмат часу. Нікому з сучасників не дожити до події майбутнього відкопання. Біля історично-го позначення зупинився мужчина в силі віку, Корнило Са-гайдак. Призадумався. Нізащо не бажав би бути співтворцем тієї події, зовсім не кортить жити в тій добі, має і свої до-сити. Не лише тому, що тягар років дає про себе знати, але — що й вартує особисте життя в цьому бездушному сторіччі! В майбутньому ж буде не краще, а ще гірше — цього Кор-нило більш як певен. Піде дальша механізація людської породи, ще більше зубожіє її духовна сутність, процес нищен-ня природи й самознищення людства захопить ще дальші засяги, свободи стане ще менше, жити буде куди важче, при-кріше. Бо глузд життя Корнило вбачає не в вигодах техно-логічних здобутків, а в етичному бутті людини, що доживає свого віку.

Корниле, чому так важко замислився? — насвистує ві-тер, проймаючи холодом і тнучи по обличчі підхопленою по-степу всохлою тирсою. Корниле, навіщо б тобі тут одним-одному на весь безлюдний простір промишляти? — опусти-лось похнюпом небо, підкотились до самих стіп буруни стем-

нілої стихії степового бездоріжжя. Але Корнило не завважує сірини померклого вечора, не вловлює стогону верховіть зчорнілого чагарнику й погрозливих завивань прибукуваної хуртовини, що в дику силу вростає. Не сприймає Корнило того, що навкруги твориться, бо ось припливом дужої, нещадної хвилі змагається в горлі гірке почуття, за живе хапає, нівечить його. Підеш, Корниле, звідсіль, як і прийшов — з безвістей сутінків у непевність днів, ніхто не привітав тебе із приходом, ніхто й не пожалкує з відходом. Ніде не загриєш довше місця, не запустиш на тривалі коріння. Закралась раз думка — а що, як закориться хоч тут твоє перекотипілляне буття, закосичиться здобутками твердих випробувань, досвіду, вкриється пошаною зрілого віку? Подруга життя оцінить твої повсякчасні труди, діти за них теплом віддячать... Хай один раз порадує душу якесь дочасне звершення...

Та це лиш таке снилось-марилось, уся твоя хитлива дійсність була сном, несхопним привидом, прокинись, Корниле! Ніякої ж бо остой не здобув, приснули всі здобутки, як миляні баньки, теж і почесні короткого віку, якщо їм, неситим, далі не догоджувати. Годі, всьому своя міра. Тоді різко відійшла збайдужніла жінка, холодом понесло й від дітвори. Перевернувся й той світ, що здавався власним, адже соками своїми відживляв його. Все відійшло... А що залишилось? Один ти з переллятим серцем, в якому всесвіт розчинився й бурлить оце. Стільки в ньому шляхів, стільки зайвого простору, проте доля тебе прикула до незначного клаптика, а тепер примус кудись у ще незначнішу щілину звідси проганяє. Твердим наказом, мов рубонувши по голові, не даючи будь-якого вибору. Йди собі, мовляв, забирайся, мені до того нічого.

Але куди ж рухатись, як ніде нікому не потрібен? До якої б установи не звертався, пропонуючи свої професійні послуги, завжди та сама, гладенька проте відмовна відповідь: „Дякуємо за увагу до нас, ми впевнені щодо ваших показних кваліфікацій, але в нас покищо не передбачається вільного становища, в якому ви були б зацікавлені... Одначе, за вашою згодою, збережемо дотичну заяву до часу, коли може визріти відповідна позиція для вас.” Он що зветься витончене словоблуддя, або ж „постріл милосердя”. Корнило знає з досвіду, що на цих чемностях і залишиться, після чого підуть усі кінці в воду. Ніколи більш до нього в порушеній справі не звертатимуться, дарма що кинули йому до майбутньої посади начебто малу кладку надії. Ще один при-

клад облудности забріханого віку — варилось у серці Корнила — ще б пак, ми ж не варвари, ми люди ліберальні, хоч і відмовимо, а все ж культурно, менш болюче, агі на вас! Радше ви сказали б своє рішуче ні, та й не водили б за ніс людину, не збуджували б у неї даремні сподівання. Та не від вас, літеплих, того очікувати...

Так що йому випадає діяти? Можна б і побути ще якийсь час на місці, праці бо не втратив, якусь комірчину має. Після жіничної скарги в суді, видалили його з дому (Гоподи! — з його власного дому, що кривавицею здобув), і щоб туди й не показувався! Співжиття в них, мовляв, однаково ніякого, подружні сутички не добре впливають на розвиток дітвори, тож краще буде, як жінка з дітьми житимуть нарізно від чоловіка. От яка справедливість у цій країні! Вистачить тільки невдоволеній жінці поскаржитись у суді, зразу вволять їй волю, чоловіка й не спитавши про те словечка, не вислухавши його спроб з'ясувати питання, зовсім з ним і не рахуючись. Що жінка свавільна й духово нездухає, та й сама потребує опіки, не то що не спроможна дати її дітям, а те, з черги, може нанести прикрі наслідки — що це все обходить вигідних, самовдоволених членів правосуддя, спертого на застарілім законі?!

Бачите — втаємничував згодом потерпілого Корнила принагідний доброзичливий туземець, ще з пори перших поселень відчувалась у нашій країні нестача жінок, тим то й наділили їх особливими привілеями, які й до наших днів збереглись у нашому суспільстві. Тут мужчина не має найменших виглядів у пересправах з жінкою, вона завжди верховодить. Чого б жінка не наброїла, їй за звичкою дарується, в усьому постійно винуватий мужчина. Очевидно, таке положення — млин на воду несовісних жінок. А що вже країна терпить від такої знеоцінки мужчини й батька, від такого порушення рівноваги, то й говорити не варт. Від чого впала мораль, та й ми всі скочуємося щораз нижче, як думаєте, га? Хто що б на те не казав, а я тверджу — шукайте причин усього цього в жінці, у її самодурстві і сваволі... Легко за розвід? — легко й за розпусту й загальне падіння. — Ще довго продовжав свої виводи тубилець, але й без того бачив Корнило, що не все в порядку в даному суспільстві, та й важко було не признати людині слухности. Чудне те їхнє право, справді. Коли треба було покривджених жінок захищати, то воно тоді мовчало, або ж діставалося в руки про-

ступним чоловікам, а якщо, з черги, зайде в ньому потреба проти лихої жінки чоловікові, то знов же насміється над праведним право: „я в обороні слабшої статі.” А та „слабша статя” і переживе затурканого в невсипущій праці чоловіка й добре йому за все життя по голові переїдеться. В Корнила підіймається почуття обурення — адже нічого було його жінці скаржитись на нього, скоріше навпаки, бож не одне довелось від неї витерпіти. Мало їй було біситись, тепер захотіла ще болючіше його вразити, ще дужче помститись за випрядені в уяві нервово-хворої кривди. Та й дійсно діпняла свого — відняла дітей, збавила домівки. І право її повністю підтримало, не дбаючи ні трішечки про долю рідні, цілком байдуже, щоб вивірити всю правду. І що це за диковинне право насправді? — стоголоссям обивалось у свідомості Корниловій, і давав принагідно волю своєму збентеженню. — А ви не дивуйтесь — відізветься інша якась зичлива душа, — коли наш суддя заздалегідь і нашвидкуруч з такими проблемами справляється. Його переконання, що завжди чоловік винуватий, має своє підложжя у власному досвіді. У великій його родині був батько п'яниця й тиран, то й чимало лиха зазнали від нього діти й жінка. Он звідки в нього стільки оглядок на жінок і пересудів супроти мужчин, на яких він ще з доби своєї підсвідомості мститься та й до тепер дається їм добре взнаки. Отака потіха Корнилові в його горі. А він все й думає, що не гаразд у країні, де викладають закони такі м'якоголові. Чи не завдяки саме їм — злочинцеві облегшують кару, напускаючи його на миролюбну людину, взагалі ж громадянам утруднюють життя мертвим формалізмом і людською безпричасністю?! І вихопилося враз пересердя з накіпїлої душі Корнила — дай же тут непокликаному силу в руки й він її оберне на самознищення. Аж тепер переглянувся Корнило, зразу ж і опам'ятався — навколо двигтить ніч, вітер сатаніє, а він сам, як опущений човен у збуреному степовому океані. Завжди сам, а ось ще й на такому безпутті. Ясно, крім нього одного, нікому з дослідників і виховників місцевої навчальної установи і не впало б на гадку змагатися з вітрами на цьому відлюдді, у таку невчасну пору. Що інакше їм заграти собі в голфа при якомусь дозвіллі, у сприятливу теплу пору, о, чому б ні — погідною днинною, в тіні дашка супровідного візочка, щоб надто не пригрівало й біганиною не перевтомитися, що ж, це можна, не одному тут і місце. Що б таке на світі воно не було, аби

тільки штучне, нічого природнього їх не береться — міркує собі Корнило. Раз упродовж значного часу вийде отакий в поле, ну, думаєш, нарешті зазнає й він щирого піднебного угіддя. Та де там — замість безкорисно розважитись, погугорити собі з Богом і природою, надивитись на красу первісного красвиду, подумати хвилину, нащо живе, дати волю легеням здаля від дорожніх задихів, — вже він свій нерозлучний візочок тягне, тут же біля шляху моститься, а ні, то з вудилом над потоком годинами стирчить, або з ловецьким вирядом на місці тупцює, до ночі за якимось зайцем чи перепілкою пантрує. Куди в вас ділась любов до природи й меншого брата, люди, де в вас потреба подружити з ними, без будь-якої задньої думки, без вічного розрахунку на корисливість і доцільність ваших діянь?

Вітри невгомно дмуть, не встаються їх засиллю, холод починає проникати до кости, далі отак блукати навмання годі, тож загортається Корнило щільніш у свою нагортку й якстій рішає завертати у свояси. З доброї пів години бовтався поночі серед розхвилля землі й повітря, всіляк поборюючи розшумілу стихію, поки вибрався знову на битий гостинець. Ще година ходи по людних, освітлених шляхах, які тут і ніччю не засинають, і він — виснажений напруженим цілоденним мандруванням, опускається, в чому був, на своє послання. Лежить непорушно й німо, тільки голова, сповнена прибоями роздум'я, далі ходором ходить. Корнило з досвіду знає, що сьогодні не всне. Мислі заєдно снуються довкола завтрашнього — що починати? Куди зміряти? Яким способом родинні діла ладнати? Як своє власне життя долати? Аж напрошується кинути все, забути теперішнє, майнути світ-заочі, щоб оті нав'язливі думки на цьому місці покути не нагадували постійно про одне й те саме. Вирватись кудись у недосяжне будь-яким минулим рефлексам, змінити вкрай дотеперішній побут — попробувати цього й того, досі непробуваного. Ну, хай найчтяться б за чорнороба на якесь торговельне судно, виїхати б бодай кочегарем на Мадагаскар, Гвінею, якщо не загубитися на котромусь із безлюдних островів, чи хоч у чужоземний легіон записатися б... Усе, тільки не чипіти тут у цих нестерпних застоєлих причалах. Ще недавно зживався з тією думкою, ставала вона стерпною, звичною, можливою, а то й побажаною, тепер же враз така можливість просто осоружна. Алеж який інший вибір? Прорвеш роботу на тутешньому виробництві — зразу й заробіток

прорветься. З чого ж тоді сім'ю утримати, як їй вижити? Дітей же не каратимеш за провини батьків. Чим дівора винувата за неполадки недібраного подружжя? Ні, ні, своїє песьої відповідальности не зреться тобі. Запрягла доля в ярмо й ніяк його передчасно не скинути. Тож як бути? І все починається в роз'їжджених Корнилових гадках наново, старим коловоротом, з якого виходу немає. І треба ж було допусту, щоб саме на його голову таке спало! Чи не за те йому, що з чужинкою побрався? Мабуть, що й так... Проте, що сталось, не відстанеться... Думки спроквола знемагають, буря влягається, Корнило непомітно заспокоюється. Завданий серцю біль заниває, присмак гіркоти й набриніле душевне розладдя роняють гостроту, згодом заперестають тупе діяння, й западають у безодню свідомости. Віддала натомість починають низатись на плетінці пам'яті одна по одній мерехтливі картини й полонюють його ще раз своєю нетлінною живучістю. Ось розчажнулися навстіж ворота його юности. Разом із друзями спільної школи перейнявся великим життям, воно їм за розвагу, наживу й молитву, єдиним світочем і провідником. Що з того, коли й дійсність проти них, як на своїй землі все ще принижені вони й нема тієї могутньої, владної течії, в яку ввіллялася б їхня згущена наснага. Незважаючи на все, величне їм просвічує, на барикади кривавими загравами вабить, майбутнє переможними боями і тріумфами розмальовує. Постарілий вирок історії, що наказує їм жити на самім дні буття, вони з погордою відштовхують і кожен день накиненого їм гливкого животіння перетворюють юним запалом і штурмом на пружливу стрибню до неминучого врочистого майбуття своєї рідної спільноти. І воно, те осяйне прийдешиє, вже відчутно визріває, з гарчанням світової пожежі наближається, їх назустріч з долею викликає. Чого батьки не доконали, вони звершать — змажуть тавро поневолення, знесуть найбільшу кривду, яку будь-який народ міг зазнати, визволять свій занапащений край, або впадуть за нього на полях боїв... Корнило зіп'явся на ліктях, сторожко вдивляється в ту пам'ятну добу — порозлітались ви, заловзані вірли, на всі сторони батьківщини... Геть її ворогів проганяти, твердо, до загибуні її на своїх кожноточасних стійках боронити. Машинові кріси за плече закинули й — туди... Загнався ти, необачний Оресте, аж на далеку північ, щоб там головою в не своїм війську накласти... Помаширував ти, бравий Юрку, до самої старої столиці, та

не дали тобі її захищати, а завернули в передплля, щоо їхнім цілям служити, доки й ти не поліг. Та й ти потяг, вірний Охриму, самочинно, з гуртом загартованих друзів, на предківські землі свою владу встановляти, аж тебе ворожа куля скосила. Вирушив і ти, одчайдушний Данку, в похід до заповітної мети, але й тебе чужа команда до упрагненої цілі не допустила, на інший фронт перекинула. Загинув ти в казематах одного озвірілого ката, палкий, несебелюбний Стефку, то знов повів тебе на шибеницю, безстрашний Іваську, інший лютий кат. І так ціла їх колона — пропав безвісно сердешний Генко, загинув смертю незнаного вояка життєрадісний і буйний Влодко, тривав до смерти у своєму вільному лісі хоробрий Мирон, а от шалений Михасько без зброї на супротивника порвався.... Поклін вам, шляхетні, щирі побратими, що задивились у безсмертне сяйво народин своєї держави й усі, як один, найвищу жертву їй склали...

Потрясений згадкою смертельної боротьби друзів, таких живих, бадьорих за шкільного часу, та вже невдовзі потім, суворим допустом Немезиди — тіней у безповоротній вічності, Корнило втомлено опадає на постіль, поринаючи на мить у гнітливие бездум'я. Та хутко налітають знову квапливі пригадки. І не мали ж вони такого самого права, як ти, бути, до тепер змагати? Проте їм не поталанило вижити, не кожному, так як тобі, доля сприяла, признайся... Либонь... І де ж вона тебе застукала тоді, де захопили тебе події, Корниле? О, й ти був беручкий у той час, непосидючий, загонистий, нічого сказати. Алеж бо й певне неабияким кмітливим вдався — на барикади ж ні разу не шарпонувся, у ворожі гнізда й не думав устрявати, від найнебезпечніших завдань вміло відсахався, он як, голубчику... Ось розгадка, чому й тебе не занесли у безконечні списки полеглих на полі слави. Вона тобі завжди ореолом присвічувала, але твого велемудрого розуму ніколи не затьмарювала, правда? Воля до чину — гаразд, тільки ж нехай нею розум поводить, а не сліпий інстинкт — не так ти, премудрий, толкував своїм, ошаленілим жагою посвяти друзям? А чи насправді мав ти право рятуватись, оминати хресний шлях тисячів безіменних, коли стільки їх на нього безпам'ятно ступали, на власну безпеку не оглядались, віддаючи своєму безсмертному ідеалові останню мірку посвяти? Мав ти право? Звичайно, ні! Ну, що ж, видно, така вже твоя ласкава зірка, пощадило тебе життя. Інших, жорстоке, поздавило, а ти виков-

знувся з його нищівних обнять. А прийшла й на тебе кривава війна, ясно... Коли розгрюкались бомби, пам'ятаєш, ти вигідно собі з занапащеного міста на село перенісся, зазнавши в тихому закутку — там, на початку найжахливішого воєнного лихоліття в історії людства! — осінньої, золото-срібної ідилії. Саме йде побір простолюддя до відсталого, супроти напасника, війська, опісля й непроглядні маси, безрозбірно — молодих і старших, мобілізують. З мотикою на сонце — як тоді помовка в народі поширювалась. Викликають і тебе, тільки ж ти не в тім'я битий — заки туди, до призовної станиці, доїхати, міркуєш собі, то й місто збурять, „моцарствова” розсиплеться. На твоє щастя, так і трапилось. Покищо ж, не подаючи знаку владі, зашиваєшся в хащах поблизького лісу, ще й інших беручи на підмову. Але парубоцтву й дядькам не до того, привично закидають на плечі свою важку повинність і, додаючи до свого дрібного статку ще який „передпотоповий гвер”, що пукавкою звали, отак навантажені відходять на пропадай. — А ви, що залишаєтесь на місці, переймете нашу турботу за безпеку оселі, будьте вдень і вночі сторожкі на злі затії недругів, а як навинулася б нагода, користайте з неї й забирайтеся до будови нашого рідного храму — доручає на прощання один із свідоміших господарів і всі разом — ціле посцілля використуваної урядом, неприхильної до нього бранки, прямують на залізничий шлях, відкіля вороття немає, хіба що нечисленним... Не так ти. Згодом уже, замлосними ранками виходиш із своєї схованки на узлісся, бредеш сріблестим інєєм до крайньої хати в селі, вислужуєш у зичливому гурті новин, заводиш розмови на громадські й політичні теми, вряди-годи і в домівку рідні — до матері, попадеш. Ген за найвищим пагорбом, у тьмяній далечі з-поза обріїв вилискують до сонця ескадрильї літаків не тутешнього хову, налітають день-у-день на безборонне місто, скинуть свій смертоносний вантаж, нароблять гуркоту й руїни і повертаються облежені знову на захід. Тільки відлунно стугонить місто, готить пожежами, зализує безліч ран... — Чи там щонебудь заціліло ще? — допитують водно й дивуються в селі. Настоялу тишу того споглядального відсвіття прорве інколи гаркіт пропелерів знову ж таки чужинецьких винищувальників, що ледь-ледь і досягнуть ґрунту, наполошать осельчан нівроку, тут і там покосять скорострільною низкою, або скинуть на край села декілька бомб і заберуться, звідки їх над-

несло. Зразу й розмонтовує жовнірство „моцарствової” рештки вкопаних напередодні гармат, без бою в поспіху покидає порите вирвами поле, у видолинках людським трупом, вбитою конякою й перекинутою польовою кухнею позначене — і настає чергова моторошна тиша. Поведеш оком — начинена трупом рілля, від того й урожайною стала. Вечорами, поховавши невідомих полеглих, своїх і чужих — між ними деяких аж із Горішнього Шлезька — чи не ті самі, які ще в навечір’я наше Надсяння громили? — збираються молодші духом в місцевій читальні, розробляють пляни оборони свого городища, коли б зайшла така потреба, й по-одному виходять на розставлені стійки, де й посторожать хоч цілу ніч, затискаючи в руках тільки що придбані бравнінги. Тут бо всякі прохідні ватаги щолиш наживи шукають. Оце й він між свійським ополченням вперше за свого життя „державу буде”. Іншою порою, знов же, коли надійсть повислий спокій, скличе в читальню охочих до театральної розваги, поставлять „Оборону Буші” й поїдуть з виставою хурами по навколишніх селах. О, тоді він неабиякий герой! Неодна дівка й молодиця цікаво за ним позирне, а в сутінках за сценою то й палким поцілунком обмінюються. Корниле! Доки ще тобі такого розвесільного, нічим не загрозливого буття! А там десь із окопів, намуштрававши штики проти панцерів технологічного займанця, стрибають в останній бій свого життя чи й не твої односельчани...

Та надійшов і тому кінець. На мотоциклах пригналися льяновоолосі вояки, трохи роздивились довкола, постежили, й так же несподівано позникали. А скоро після них замандрувала пара здоровених людей і, збентеживши тривожною звісткою — Громадяни, бережіться, ради Бога, зі сходу навалою суне велика небезпека! — прихалцем, не затримуючись ні на хвилину, подалась далі в невідоме. Слушна остророга, кінчались ілюзії, щось осоружне двигтіло в повітрі. Та який гіркий, несамовитий, мерзенний час після того настав, Корнилові і згадувати не сила. Просто одне неймовірне сновидіння, повне жахливих примар! Якось і те пройшло, пробився він цілим крізь ту злопам’ятну добу. Інші минулися в гарячих спалахах стійковими, зв’язковими, вістунами, рядовими і провідними вояками по різних небезпечних постоях, переправах і рейдах, багато їх віддало у змаганнях до волі вимучене в тюрмі життя, а скільки дотлівало в чорній безрадості й непосильній каторжній праці десь там серед

снігів Сибіру! А тобі, Корниле, і тепер волоска з голови не впало. Навіть іще придбав по кілька семестрів усілякого студійного досвіду в ті скривавлені роки влади Молоха. Коли ж нарешті забрались до біса окаянні визволителі, пішов ти, може, здоганяти осатанілих опричників, важко їх скарати за їхні огидні злочини? Ні, Корниле, це знову інші твої високодушні друзі вчинили. Хай буде їм за те честь і слава! І царство небесне всім, що на своїх постах упали! А ти, розважливий, прозорливий, до нелюдів у лабеті не попав, ні, ані проти них, як народний месник не виступив, ні, ні... То проворністю й обережністю, то вищими вимогами хвилини завжди виправдував себе. А що ж, непогане й останнє виправдання — тут і на місці людей до роботи потрібно, — туди кожному пильно, так жагуче на рідні, невидані землі, а от на давньому відповідальному місці діяльних осіб брак, а тут же без них не обійдеться. Не так, достеменно так, і в душі ти собі з'ясував, уторопний Корниле? Ну, добре, скажімо — пішов і ти на стійку, сповняв свою повинність, за неполадками стежив, співорганізував, діяв, наглядав і лад наводив, на сприятливому ґрунті будував, алеж... „Коли знайшлось загальне добро в упадку, то кинув ти отця і матку”? О, ні, навіть і милої ти не покинув, он який ти зразково-вірний, Корниле... Е-ге, своєму вужчому, кровному й некровному, кругові, не так же?... Отак і гортається сторінка минулого за сторінкою... Далі й за північ повернуло, а в Корнила все ж, уже й не подумки, а вголос, розгоряється ще запекліша боротьба з собою, неподатливо, на повну ходу йде завзятий двобій між його кращим і менше вартним „я”. Та й там, теж на останній своїй стежі чести, не втратив інстинкту самозбереження, вийшов цілим з халепи. А скільки прямих характерів попалось тоді! Як і в кожен день, заходить уранці Корнило в домівку Правління, аж тут у коридорі стирчить, ось уп'ялився в нього поглядом узброєний служака насильної чужої влади. — Куди тобі? — окликнув гостро. Здається, безвихідь. Уповільнює Корнило ходу з несподіванки, мерщій сприймає — тут персонал арештовують — отже тверезо, доладна поведінка, головне ж не розгубитись. Якусь мить роздивляється спокійно по візитівках на пристінній таблиці, а там переводить погляд на гнівливого вартового, коротко з'ясовує — шукаю канцелярії д-ра Губера, доручили покликати його до хворого. — Тут такого нема, забирайтесь геть — гримить заборонливо влада, Кор-

нило здвигає раменами й виривається з полегкістю з її кігтів. Тільки подумати, схибив би в негайній відповіді — й опинився б, як сотні й тисячі інших, в гидкому концентраку, от що значить притомність ума, Корниле. Що ж тоді? Невже запалася свята справа? Не знайти більше для неї прихильника серед сильних світу? А як тут самим між ковадлом і молотом устоятись? Здуманий союзник ось без обиняків скидає свою машкару й таким же лютим гончим виявляється, як попередній. Де сила їм обидвом протидіяти? Супроти тяжіння долі й титанові не змога, не то що йому — й Корнило сповидно заспокоюється, відкривши неперебутню перешкоду в черговому зусиллі. Не даремне ж і воно? Гнітливий настрій, в'яне літо, рябіє опановане злою потугою місто, цвіллю береться змах душі, новий згусток горя, щемить на серці в Корнила... От, вередлива мачуха-доля. Вже все відомо, люди від себе сахаються, власної тіні босяться, тремкою хвилею обдало. Передчасно заклечали хату, не в пору запахтіли квіти, не скоро знов для нас завесніє... Що ж далі? Важкий шлях до волі проліг, Корнило нічого не зміжує. Раптом ізвідкись прохоплюється бунтівлива тямка — переходити в підпілля, бути готовими на скорі доручення! Вдома батьки вговорюють — не грайся з вогнем, сину, дай собі вже спокій, он диви, що навкруги діється, хочеш, щоби й тобі попалося? Та ж не залишиш нас самих у те жахливе лихоліття! А Корнило наче й радий, що знову доставлено привід для одумки — вже туди на схід, де мета так безнадійно даленіє, він більше не повернеться, та й на місці після цього багато не вдієш.

У місті злим вітром повіяло — намножилось чимало лукавих, осоружних і користливих людців з-поміж місцевих і пришельців, примостилася та дрібнота по різних агентурах ненависної влади, зразу в силу вросла й додає свою частку до загального злочину. Таким і справжнє панування, решті ж не життя, а марне животіння — з усім скупенько, холоднеча, недобір, упроголодь, буття із дня на день — одна мука. Звичні черги за будь-яким крамом на коротко, здалось, були перевелись, а от і нові завелися. Поруч же набиті всячиною крамниці, тільки не для принижених тубильців — усе для вищої раси. Попасти в неї похапки намагається тепер усіляка моральна малеч і різношерсте дрантя. На чорнім базарі кишить від людського зброду за всякою торгівлею, продають і вимінюють поголовно, старе й мале, ще так

добре гандлярам ніколи не бувало доти, зростає на очах, вбивається в сумнівне признання нова професія паскарів. По заулках і закутинах обдертого з краси, захарашеного, знеособленого міста, вилягається злочин, темні пристрасті бурлять. Вулицями і площами тягнуться без кінця брудно-сірі валки виголоджених, пов'ялих, нищених, пограбованих з людської гідности, воєнно-полонених — і так день-у-день, з пекла табору на каторгу, поки не прорідіють завалені тисячними юрбами місця масового знищення і знову не стануть за коротке пристановище новому прибоєві моря жертв. Одну частину міста живцем відрубали від цілости, замурували й заганяють у той лімб — не гетто, рештки пошарпаного, знужденнілого міщанства, затаврованого Давидовою зіркою на нараменних жовтих опасках людей, що перестали ними бути. Залізничні станції, поїзди, міські трамваї переповнені мандрівним народом — усе в безупинних пошуках за поживою, тільки членам вищої раси всюди вигода, завжди стача всього. По льохах, по розваллях і недоступних криївках, по забезпечених цятках спротиву зароджуються заговори, куються неймовірні пляни проти тієї несамовитої сили змеханізованих тварин, кипить заборонена діяльність бойовиків-тіней, змагаються одчайдушно сміливі підпільні чини. — На погибіль брутальним займанцям! На покару їхнім посіпакам! — одним скипілим задихом тут відгонить. За дротами військових об'єктів і карних таборів одноманітно, з сутінків до сутінків, стрекочуть разки стрільби, напади на зарозумільців-носіїв влади помножуються, спалахують і міжнаціональні криваві сутички. Атмосфера загальної злоби, зненависти, чорної біди, мести, що пориває на ноги, й ненадії, що паралізує, — в'язнула нестримно до Корнила в той час загрози, непевности й безпросвітків. Ще недавно пригорщами розподіляв між своїх людей різні назначення, влаштовував на працю, підрядну, а то й важливішу, роздавав вільні мешкання і становища, аж ось і сам опинився без одного і другого. Приміститись, то примістилися з родиною десь у якомусь кутку, а з заробітком то вже трудніше. Батько кудись тимчасово найнявся, а йому безпораддя — що й куди? Провалилось так надійно вершене державне будівництво, прошуміла хвиля терору, розілллася могутня вчора національна течія в різні боки, порвалися організаційні зв'язки, Корнило розгубився й настала для нього гола боротьба за вижиття. Отак день-два не попоїси, й ладен уже

за будь-яку просту роботу взятись. Дома зайвим ротом ніяк не подобає бути. Тим-то й вистоює разом з іншим безробітним людом під похнюпленим бюром праці, то знову безцільно, невітшно сновигає-волочиться заялженими міськими вулицями. Все й шугають повз нього легкові машини, здійсмають куряву на незаметеній бруківці, в очі метуть, проношене вбрання пилом і гряззю доценту нівечать. І не пивши, хмільним стає. Навпроти посивілі з пороху мури театру. Вгорі темніє найжений причілок. Скраю бічний вхід, біля нього постійна метушня — то туди, то звідти напливають, відпливають люди. А якби й йому поцікавитись, що там таке твориться — чи не якась принагідна роздача додаткового приділу часом? Адже театральна будівля й досі порожнем стоїть, усе там вимерло, музи війною замовкли, навіть ж стороннім сюди заходити? У щасливу годину переступив поріг театру, саме бо йшов набір статистів і кандидатів до оперного хору, невдовзі й поставлять народну оперу. Ніколи й не спало на гадку актором бути, а от і несподівано для себе став ним. Там і Зою, „широку душу” з наддніпровських високопіль батьківщини, перестрів. Співали кожного дня в одному зжитому гурті, виступали поруч на сцені, заговорювали з собою підчас довгих перерв усередині дії за лаштунками. Незчулись, як і стали собі перегода Корніюком і Зоєчкою. Її дівоча сміливість, одвертість, палка, рухлива вдача й хист вигадливости полонили Корнила. Правда, бажалося б дещо тендітнішого зарису обличчя, чутливішого виразу в великих, темною бронзою наллятих, плексах очей, ніжнішого приторку її владних, туго складених рук. Але породи тієї людської львиці, поставної, гнучкої, звабної і простодушної — не змінити. Ось несеться вона, як заливна хвиля, а яка пружлива хода, а скільки в тій вражаючій постаті здобувчого інстинкту! Часом задивлявся на неї із прихованою невпевненістю, чи зуміє здобути собі триваліше прив’язання такої пристрасної, темпераментної, сповненої снаги й особовости, ущерть наділеної живучістю жінки! З-часта перехоплював скеровані в її бік погляди співтоваришів театральної праці, але чомусь не кого іншого, а його обдаровує вона більшою увагою. Пора вивірити ґрунт — вирішує. Саме проходить вечірня вистава, хорова довша передишка аж до чергової масової появи; хто слідкує за дією в тінях заглибин сцени, хто збігає по крутій сходовій клітці до себе в одягальню перебраться, пограти в карти,

шахи, розважитись чимнебудь, а хто просто нудьгує, шниряє сюди й туди. В сутемряві коридорів проходжуються мішані пари. Тут і Зоя з Корнилом — вже й дехто з посмішкою відзивається про них, що нерозлучні.

— Зос, скажи по правді, чим я здобув твою прихильність? — перевівши дух, зважився Корнило. Зоя, дещо заскочена, зупиняється, зразу й повертає його обличчям до себе, якусь мить наче слідкує своїми очима, багатими на вираз, за джерелом його думки, поки не знітився юнак, а тоді, дзвінко розсміявшись, заллялася скороговіркою. — Корнік ти, та й тільки... В тебе такі ще не провинні, голубі очі. В русявих, мабуть, і тонші почуття. А от більшість мужчин нав'язливі такі, самовпевнені, противні, а ти не такий та й не накидаєшся, а навпаки, здержливий, о, чи, бува, й не гордій із тебе, га, Корнійчику?

— Мені нічим гордитись, роля моя дрібна — одного зпоміж народу в місті. Тут же поряд актори з досвідом і стажем.

— Зате й страх які гордовиті вони, наче Бога за полу схопили. Непрístupні такі, зарозумільці — подивиться один з другим на тебе з-висока, мов би ти отаке собі нінащо, погляду масштату не гідне. Через те тільки, що в хоровому колективі, то вже й не за людей уважають.

— Зосчко, хоч і правда твоя в загальному, а все ж ти трохи упередлива, бувають і не такі.

— Що менше знаюче, то більше собі цабе — відмахується Зоя з виразом.

— В тебе є ще подруги, крім говіркої Мусі?

— Ти краще скажи — знайомі. О, тих доволі, а за щирих подруг важко. Чомусь тут особливо на них посуха. Про що й якраз мова була, навіть чи не в більшій мірі до жіночої статі відноситься. Щолиш висуне голову з хору, найнезначнішу там ролю захопить, та й не питай — якими заходами, а вже таке воно зневажливе до інших, вередливе, манерне, носить себе як пава, що й не приступай. У нас про таких говорили — не зачіпай, то й не вонятиме... Або ще влучніше — причіпилось отаке до судна і каже — пливемо. Корнило весело відзивається — у тебе, Зос, справжній спостережливий хист, але й корінного, здорового дотепу, нівроку, не бракує. Тільки ж ти знову вибач — може теж і серед них не всі такі.

— Є й гірші — резолютно устряває Зоя — чоловіків взаємно відбивають, всюди шляються, де порядній людині не місце, нічого святого для них немає, живуть дрібним, пустим життям, сплетнями займаються, неолодне, пожадливе, розв'язливе те їхнє життя, а за наживу й почесь то і продадуться.

— Невже це правда? Важко й повірити.

— Бо ти здалеку від усього й нічого не бачиш. Мій ти порядний, замислений, зачитаний, уважливий до всіх, Корнічку. Все такий поважний, зразковий, пильний. Може й тим то припав мені більш до вподоби, як оця пересіч.

Корнилові ніяково — розкажи мені дещо, Зоєчко, про себе. Ми насправді так мало одне про одного знаємо — похопливо від похвал ухиляється.

— Багато говорити — мало слухати, та й толку в усьому Біг дасть — неохоче відговорювалася Зоя, й Корнило лише побіжно сприйняв, що проживала вона до війни на Запоріжжі, покінчила десятирічку, була з активісток, хоч незлюбила системи примусу й безбарвности, плекала свою й чужу музику й літературу, заходила з-часта до культурної домівки між німецьких поселенців, навіть трохи їхню мову вивчила й дуже хвалила собі зразкову чистоту і справно налаштований спосіб життя й побут колоністів. Ще що б? Виросла в великій сім'ї та війна вижбурляла усіх їх з рідного гнізда. Це більш-менш усе, що й довідався про особистий світ подруги, назагал мало. Але чи й доконче знати те, що в неї проминуло, коли теперішнє з Зоєю таке займає, хвилююче. Навіть похмарений день стає подекуди відрадным, бо з'явився в ньому єдиний проблиск, і вже рясніє — іскриться в безвиглядній теміні невільницької сучасности.

При дозвіллі не наобходяться удвох по розвихреному місті, часом вийдуть на далеке приміське узвишся й Корнило поспішає показати своїй супутниці все найцікавіше, що там ледь унизу видніє, при тому й розповідь немало з буття своєї вужчої батьківщини. В Зої має завжди чарівну, вдячну слухачку, якщо вона сама не в розповідному настрої.

— У нас молоді менше такими розвагами займаються— поведе Зоя — їм аби музика по-більше, а там спорт, кіно, танки, ба випивки й любовці, от що кому на голові. Іноді просто осточортіє така банальщина, стерпу більш немає. Мені приємно, що і з цього погляду ти інакший вдався. Корнило підносить незмірно така схвальна оцінка, очевидне

сприяння Зої додає йому крил, він заноситься кудись увиш і нема впину його полетові.

— Зоє, тільки те життя вартує, що вищим цілям присвячене... Така краса й пережиття — ширяти у блакитному просторі й сонці, бути в історії й майбутньому в один час, жити вільно, а не лиш замкнутому животіти буднем, приземним у чотирьох стінах узвичасних занять... Зоє, ти зі мною згідна? Чистим змагати до сяйних завдань, повнитись гідністю рідної традиції, рвонутись проти влади зла й підлости, ламати замки ворожих утисків, увігнатись переможно в царство тьми й неволі, подолати нікчемність і внести на томість добро, довір'я, світлість у людські взаємини... Зоє, ось для чого варто жити. Зою полонював зліт душі друга й вона сама живо перейнялася його видіннями і прагненнями, на мить забажала повести нове, відрадніше життя, здалось їй раптом, що все у світі можливо здійснити, вистачить тільки щиро й міцно захотіти. І тоді вперше впали між них голубиним говором ніжні слова — мила, любий... Корнило ще не знав такого щастя, як горнути щільно до розстуканого серця свою прекрасну повірницю, пити із криниць її очей поділену радість одушевлення, і, нарешті, пірнути з блаженним почуттям раювання в надзем'я розкішного, невпинного поцілунку. Довго переливалась веселка гармонійних сприйнять, спільних відчужань і вражень, сильними розхвилями перекочувалися, знову і знову, безперебійно музичні звуки вподобань, звірень, упоєнь, закохані віддалились повністю собі, й ані одне про те не думало, що так неподалік від узголів'я їх безпам'ятного захоплення висне, хмуриться, пручається й лютує жорстока, кровопроливна доба. Проте її тотальна природа не змогла довше не заторкнути життя кожного. Хутко дратливим дисонансом увімкнулась і в їхні зносини. Ще й не багато часу проминуло від зворушливої події задушевного наближення молодих, коли почали стрясати їх идилією вдари. Зою у приступі щирости призналась Корнилові, що була раніш одружена. — Мені невимовно важко саме тобі це відкривати — стиха з'ясовувала, горнучись до нього, — проте так трапилось, видали мене заміж ще неповнолітньою, не питаючись мене, що я про це думаю, важливо, що непогана партія. Я й не знала, що таке справжня любов, сказали — суджений, і все за мене вирішили. Комісаром доводився, він же і старший викладач марксизму в місцевому інституті, ще б кого кращого вимагати? Так

і зголосився по мене, завів мене у ЗАГС, і на тому все покінчилося, я стала дружиною, а ти сам суди, наскільки в тому моя воля була. Чи дивно, що таке подружжя мусило й виявитись невдатним? Вже вкоротці виникли різниці, пішли спори, сутички, й їм кінця не було. Але хіба так важливо все це знати, коли йому вороття більш немає, а нас обох тепер міцно взаємне кохання в'яже? Чи, може, ні? — і своїм палким поглядом заворожувала Зоя, проникала всю Корнилову істоту.

— Що трапилося з чоловіком? — перенісши болючий удар, він перегода спитав.

— Недовго після возз'єднання дістав „командіровку” і приїхав сюди, знаєш, у якесь військове відрядження... Згодом і мене перевіз на велику, порожню квартиру і так з нічого почав дороблятися. Аж до війни перебули на місці разом. Та яке це незносне життя було, ти не можеш уявити. Не кохав ні він мене, ні я його — йому просто жінка потрібна була, підписав соціальний контракт і стільки. Денні його діла куди більш важливі були для нього, як я, про мене й гадки не мав, хіба що тільки, як на ночівлю прийде. Ще й не помитий, перегаром відгонить, зразу й забирається, ух, як гидко! Набридло мені до того, що і знати його не хочу. Та він, проклятий, тоді до насилля вдається — по запеклому опорі переможе мене, ще й пов'яже, а я тільки пручаюся... Ото роздивляється, що я упокорена, та ще й любить, садист такий. Ох, і противно розказувати.

— Як же ви розлучились? — видавив із себе Корнило.

— Як германці підходили до міста, йому прийшов наказ евакуюватись. А я не захотіла з ним назад, скористалась нагодою й залишилась. Шукав він за мною, перекинув ціле помешкання, шниряв по довкіллі, та й таки без мене і втік, слава тобі, Господи.

— І з того часу нема звістки від нього?

— Та ж ні. Куди краще так. Мені життя все рівно з ним не було.

— Все ж таки він тобі чоловік.

— Чоловік не по Господньому закону — не чоловік. Та й на милування нема силування. Я тому вже давно кінець поклала. Ще іноді хіба вві сні приверзеться. А втім, Корніку, облишим це, даремно роз'ятрується рана, не варт він цього.

— Цить, голубко, багато горя ти пережила, не будем більше про те згадувати — заключив і собі Корнило.

Хоч і час лікував біль, нанесений удар не проминув безслідно. Не все у зв'язках з Зосєю було вже таким, як перше, в душі залишилася близна, яку ні ще повніше себе-пізнання, ані навіть обопільний побут на грані подружжя не зуміли затерти. Дізнане потрясення сходило потроху в Корнилову підсвідомість, але залишило по собі всенааяну сторожкість, оскільки повному довір'ю стався ущерб. В'ялі будні в театрі перетворювалися в колючі. Одну виставу міняла інша, проте режим панував завжди той самий — команда на репетицію, з репетиції, в гардеробу, з гардероби на сцену, зі сцени... Одноманітна рутина дня, безконечні проби, мізансцени, постійні напучування, поперемінно, з боку хормайстра, концертмайстра, старости, режисера, хореографа, диригента, директора, управителя, господаря, книговода, й кінця тому володінню над членом хору — найменшим коліщатком в театрі, не було. Рано й пополудні виснажлива повторна праця, щовечора вистава, отак до пізньої ночі, що й зайвого часу на нічого не ставало. Спочатку таки вривали його для себе хоч поза північ, а тоді стало все звичним, неспонукливим. Ніякого особистого творчого внеску від них не сподівались, усе тільки „народ в місті”, „народ на валах”, „народ на авансцені” — отут і знай своє місце, а при тому до кожного тверді, непоступливі вимоги — даси все із себе без решти, а ні, то до побачення! Отак неминуче призем'я здуманого раніш високого звання прибирало з часом для свободолюбної, гордої душі Корнилової розмірів якоїсь моральної кари. — Оце й тобі чистилище за те, що спроне-вірився й самому собі, і суворому обов'язкові, що добровільно був наклав на себе, і вищому покликанню людини; ніхто інший, сам ти винуватий — мислилось неодноразово. А от який театр насправді — зліпок індивідів різнородности характерів, неодновартісних нахилів, більших і менших талантів, з одного боку, і знеособлена маса додаткового персоналу з колективу й адміністрації, з другого. Крім цього — велика будівля безустанної колотнечі, атмосфера честолюбства й цинізму, підхлібности й підкупности, фаворитства й непотизму, вільних статевих зносин — оце й театр. Туди ще належать декорації, заля й засцення, партер, оркестра, льожі, галера, реквізит, обладнання й інша параферналія театру, та ще й закулісся з усім, що там вилягається, ну й

дошки, й пороху сцени. А він уявляв театр ідеальною святинею муз із чеснотливими, посвяченими мистецтвам, жерцями.

— Я вірю у принциповість і послідовність, а тут ні одного, ні другого не бачу... Мистецтво підміняли поплатним товарем, ідею й дійсність на хитливих засновках оперши — обрушувався не раз в гурті колег Корнило.

— Алеж назовні ціла продукція інакше презентується, про це якраз ідеться... Ми причетні лиш відносно до принципу й дійсности. Театр не дійсність, ми ілюзію правди втворюємо, наше завдання — наслідування істини, не сама істина. Її формують дійсні люди, які в нашому мистецтві безпомічні, так же, як і ми в їхніх ділах невторопні — повчав його один із старших досвідом — тому не вимагай чогось досконалого, де такому не місце.

— А все ж етичній і чистій справі ґрунт промощувати людям високої, шляхетної духовости, тим краще для справи — не подавався Корнило.

От, не прикрашуй життя, а трактуй його таким, яким воно насправді є, то ліпше буде тобі й усім — падало неминуче заключення в подібних розмовах.

Але Корнила такий стан ніяк не вдовольняв, тому й не переставав турбуватись підвалинами театрального мистецтва, чому й далі давав принагідно безкомпромісовий враз, замість, як інші, старатися зростати за наявних умов у своїй професії, досягати в ній видні поступи, здобувати за всяку ціну ролі. Не вбереглася від погоні за почесями й добірнішими ролями й його Зоя, а це вже Корнила дуже пригноблювало. — Так же недоладно, мила, хоч ти здобулася б на добрий приклад, будь хай і бідною, та гідною. Дорідне звання вимагає такого ж носія. — Живеш між вовками — по-вовчому й вий. Не залишусь я ж однісінька на самому дні назавжди — знала так же приказками відказуватися Зоя. Не оглядаючись більше на зазиви друга, легко, з хистом пристосовувалась до панівного тону середовища, проворно включилась у загальну течію змагання за першенство, почала й собі серед впливових осіб напитувати ролі. Виявилось, що такий обдарованій жінці, як Зоя, добитись успіху було зовсім не важко. Вона й вигадлива, на все беручка, і співуча така, і грає на фортепіяні, і танок виїде в неї краще, як у інших, на сцені почуває себе наче вдома, та й своїм природнім чаром зразу будь-кого до себе приво-

рожить. Аби тільки схотіла. А тепер її хист саме їй на руку. Надоїло тинятись по сцені народом в місті, всі кути обтирати собою й підпирати стіни безмовним спогляданням, тоді коли, знає вона ж добре, інші, з меншим талантом, виходять на верх. Вистачить тільки зацікавити в собі кого треба. Довго розмірковувала своє й Корнилове незavidне положення, а втім, коли прийшла до висновку, що погляди її друга не витримують проби в житті, рішила поступати по-своєму. Корній, її любий білюга, правда, хороша душа, проте яке майбутнє з ним? Адже він ще такий юний — думками, поведінкою, досвідом... Життя навчить його ще не одної мудрости, доведеться й йому наламуватись на узвичаєний лад. Але чекати, поки до того дійде, їй ніколи, життя бо не стоїть, тікає, промине хутко й молодість, а тоді буде пізно... Тому слід якстій хапатись першої нагоди, а то вона мабуть і не повернеться. Почала Зоя й відповідно діяти — тут пофліртує, з тим переглянеться, там посміхнеться, особливо до людей вищої гажі, з ними й зайде в розмову, до театрального клубу загляне, візьме участь у товариській вечірці й усілякого роду розвагах. Скоро стала улюбленкою багатьох, бажаною в будь-якому товаристві. Нема то, як Зоєчка — стануть про неї відзиватись. Корнилом не помітувала, алеж не міг він не спостерігати, тепер іще більш осмітнений, яка велика зміна зайшла в її ставленні до себе... За що проміняв він поривний молодечий крик душі! — на всю ширинь усвідомив свою дилему, й набивалося міцне жадання завернути ходу подій, надолужити, що запропастив.

— Зоє — не здержався таки — ще час, піду й собі за друзями туди, куди доля нашої країни всіх свідомих завзиває. Туди, де найбільша потреба — в осереддя рідної землі, звідкіля й ти родом. Там же далі шаленіє бій за бути чи не бути нашому народові — отак і продовжав звірятися з невтишного щему свого серця.

— Корнію, любий — перебивала вона його. — Стривай, одумайся! Вгамуйся! Йти тобі під цю пору туди було б явним божевіллям. Значніші за тебе покинули й гадку тепер в той розгардіяш устрявати. Там же така хурделиця зчинилась. Саме пекло ворота відкрило. А ти чомусь... Та й навіщо ж тобі безнадійно з головою в таку небезпеку лізти? Колеса історії, все рівно, не повернеш. Хіба зі мною тобі більш не мило? — усіляк, як не мож переконливіше, відмовляла його. — Чи має право людина на особисте щас-

тя, коли там таке твориться? Не мій обов'язок у тому — тривати на стійці, намагатись запобігти ще більшій трагедії? — пробував відстоювати свою точку погляду, але на тому і стало, більше не спорив, а щоб діяти, то й поготів.

Тимчасом незчулись, як війна пророкотала в серцевині батьківщини й ось уже підкочується безсильною мстою на її крайці. Тепер було вже й неможливо Корнилові здійснити його припізнені пориви, надробляти своє занедбання...

Одного дня, гнилою осінню, коли вже й паморозь брала, заскочила його Зоя несподіваним запитанням — Корніє, а чому б нам не побратись?

— Зоє, ти жартуєш, чи повагом?

— Куди там мені до жартів! Та й не пора вже? Доки ж можна?

— Зоє, ти ж одружена... Нам шлюбу не дадуть.

— Я про цивільний думаю, не про церковний.

— А я завжди навпаки думав — цивільного мало. Та й яке ж це одружіння поза церквою?

— Так якраз треба й розглядати моє попереднє в Загсі.

— Постій, Зоє, попереднє твоє одружіння все ще не розв'язане, то й цивільного шлюбу також не дадуть, доки чоловік твій проживає.

— Ходять слухи, що вже по ньому — загинув десь у таборі полонених... А довідку придбати можна, чого сьогодні не роздобувають? Отже, за тобою слово. Тільки ж довго не зволікай, а то може бути пізно, гляди ж собі — на тому й холодно залишила Корнило його давня подруга.

З очей нагло спала полуда, Корнило прозрів — це вже не та сама Зоєчка; нотка душі, що їх досі єднала, безповоротно обірвалась. Бере все на замітку, стрясає непевність, що так і навергається на нього, й рішає коротко, німий і неуважний на виплески поранених почувань — підвела, чи не підвела, підеш, Зоє, куди тебе твоя пристрасна вдача надить, а я піду собі своїм шляхом. І не маю права тебе задержувати, а тепер і не бажаю. Покину оце супротивне розтління приземного світу — своє власне й довкільне, і здійснитиму те, що люди мріями звать... І чим ти й сам досі тільки в уяві забавлявся... Невже це мрія — шукати поглибленого буття, а не вдовольнитись розпливчастим, змагати до світел культури, знання, а не стрягти в обскурантизмі всілякого роду? Та ще б побувати в незвіданих досі сторонах, от хоча б там, де Фавст бував, де Мілтон творив, де Шекс-

пірова зірка зійшла, або й там, де наполеонова влада визріла, де Макіявеллі йому за духового батька став, піти б до Данте в гості, ще далі — до джерел національного й універсального, до Гомера, Софокла, Вергілія і Плутарха, пізнати світ, увібгати його в себе, а при тому не втратити характерної ознаки й сутности рідної людини... Тільки не сидіти на клаптику, на смітнику цього обмеженого недругами пограбованого народу загумінку! Геть звідсіль, де рабські душі вирощують! Складний вибір, правда — він бо й довшу розлуку з батьками означає, з милою землею й земляками, рідними. Що ж, батькам залишить усе, що в нього з будь-якого надіб'я призбиралось, хай зарятуються, як можуть, а він їм тепер однаково більш не придатний, адже йде лютий воріг, не дасть загріти місця, і жити не дасть. А край свій любий понесе все ж таки з собою в серці, де б він і не бував, плекатиме його в душі, житиме його життям, говоритиме з ним і в широкому світі. Вже Корнило почувася міцно, потужно, що для нього слухний час назрів і нічого більше не спинить його нашумілої зваги. Наростає вона з кожним днем чорного досвіду в розтерзаній країні, яку кожен наїзник, і найдрібніший посторононець, безкарно гвалтує. Далі неспромога дивитись на таку нечувану у світі кривду свого народу, треба все вдіяти, якщо не сила тут, то там — у великому світі, звідки добро і зло виходять. Не доходило до Корнилової свідомости, хоч повинен був уже знати, що росла в можуть на його ж землі, своя ж таки сила полум'яного спротиву й наступу, гідна, незалежна, рідна стихія, куди й йому треба було теж увімкнутись.

— А що, Корниле, і тепер прогавив, не так же? А, може, ти вже таким і вдався, що тільки за своїм власним голосом слідкуєш, до інших не прислухаєшся і, взагалі, мало на них зважаєш... Не зважають і вони на тебе, кажеш? Алеж ти одиниця, а то ж загал, знай речам міру... А втім стривай, так це ж аж тепер таке пізнання, а тоді, в той передсвітній час, куди було до того?... Ну, що ж, відомо, ти майстер на викрути...

Та нитка минулого далі прядлась, непомітно сну збавляючи. Викрутився Корнило й тоді, покинув край у лиху годину, мовляв, долі скорятися не думає. Зоя не дуже й побивалась, затримувала якомсь непереконаливо, літепло так — мене себе самої жаль — тільки й заговорювалась, коли ти „на все добре” казав, а „до побачення” і промовчав. Од-

на матінка щиро прощала, о призахідній порі в дорогу виводжала, тихо благословила — помагай тобі, Боже і пречиста Діво! Хотів зітерти матерню сльозину, але часу не стало. А батькові чорний труд і на те не дозволив. Щолиш із порога змахнув рукою — й не забувай нас — мовив. Тільки з сестричкою, що з гадок не сходила, попрощатись не сила, бо чорні круки на далеку північ заволочили і слід по ній давно пропав. Та рана залишилась на все. Корнило того й не знав, що покидав назавжди вітцівське гніздо та що ніколи більше своїх найдорожчих покровителів не вздріє. Щолиш від серця добра їм бажав. Дотеперішнє його розбилося на друзки, навіть і з недавнього хижування, мовляв, вирушає в далекий світ, нічого не залишилось. Ішов до залізниці пополотнілий, потерпом, проміж в'ялі сутінки прохололого надвечір'я, з гадок не сходила перша зустріч з Зоєю — тепер уже не його, а не зійшла ж торік їхня любов весняним пагінням? Разом і літували в роз'їздах за їжею, і зимували насичені різдвяною колядою, і знову будили чергову весну, вітали своє літо, і здригались перед неминучим приходом студені... Мережили свій світ, косичили його, забувшись повністю, про світову завірюху й не тямлячи...

Простував Корнило вперед себе, ковтав сльози, силкувався про нічого не думати. Зусібіч надвигалось велелюдне сум'яття, позаду нив крик і розпач столоченого, виснаженого, поневоленого буття, сточених шашалем ворожим надій, попереду ж — хто його знає, що там попереду? — аж примлівала припишкла свідомість. Отаке було Корнилове розстання з батьківщиною, під зиму вже й стужавілою землею.

Приставши на шумливому двірці до домовленого гурту спільного призначення, вмовстився він з десятком інших молодців у менш набитому подорожними передмі залізниці і ще раз, не зважаючи на загальне оживлення, відчував прибій тризни в похололому серці.

— Тепер уже ніхто назад не заверне в той губернаторський котел — вирвалось із полегшею в одного з товаришів дороги. Взаємно познайомились усі, заговорили про це й те.

— А я міркую, що повернусь — обізвався Прокіп Джміль, чоловічина не першої молодости. — Доки тут до оплаканого кінця дійде, там можна й пожитись. У них

біди ще не знають, райх повен всячини, взуття, одягу, скоріше й „бецугшайн” попадеться. Кажу вам, буде вибір. А нас однаково по таборах безкоштовно вгощатимуть, то й харчові приділи можна буде собі потроху приощадити. Ви всі курите, панове-молодці? Я з некурящих, ото ж і тут, пане-брате, пожиток буде. Ну, а показенька платня артиста своїм ладом... Гей! Та ж ми теперечки панами стали, кому там з тої губернаторської мізероти з нами рівнятись?! Словом, заживемо, хлопці, як звичай велить, за оце півріччя, та ще й гарненько заспособимось.

— Кажуть, там налеті з-часта бувають, аби й нам не попалося — зауважив Нестір Разовий, юнак із м'якими обрисами вродливого обличчя.

— Мені не першина по райху роз'їжджати — повів своє Гнат Коновка, худий, високий молодець, що залишив дома на час своїх похідок і доробків жінку при немовляті. — Налеті налетами, а жити можна, та ще й як! На що краще — коли ми в Берліні, у спортовому стадіоні виступали, почали раптом сирени гудіти на пересторогу. Що ж, перегуділи, поскривались ми усі по сховищах, а вже через годину повернулись на сцену і продовжували концерт при виповненій ущерті залі.

— О, Берлін і я б хотів побачити, це ж колос — устрянув і собі Лука Махаль, парубок під тридцятку. — Там, кажуть, такі дива, що й не начудуєшся.

— Ясно, столиця наймогутнішої держави — продовжував Гнат. — Монументальні палаці, віядукти, підземки, різного роду повози... А скільки пам'ятників, театрів, кін! Одна опера чого варта! А зайшли б у звіринець, такого пошукати. Або парки, місця розваги, бранденбурзькі ворота — велич, кажу вам. От побачите одну вулицю „під липами”, і самі пізнаєте, що це таке Берлін. Де там іншим у світі до того! А ще вам щось довірочно згадаю — і, нахилившись до уважних слухачів, захваляв Гнат шепотом — варто буде в нічні їхні кабареți зайти, у них таке жіноцтво, що й пальці облизувати. При тому й подадуть випити, скільки завгодно... А захочете покозакувати, то поведу вас і в одне з таких місць, а їх там чимало, розпізнаєте по червоній ліхтарні перед брамою...

— Ну, ну, розкажіть далі — не терпілось Прокопові, аж підвівся з місця на ноги — що людське, то людське, кров не водиця.

— І скільки така забавка коштує? Як не дуже солено, то чому б? — живо поцікавився й Лука. — А жінка, Гнате, що на те повість? — підхопив Прокіп.

— А я нащо в таку віддаль відбився від неї? Та й кому одна не надоїсть? — підморгував значуче очима Гнат. Гутірка розгорялась, люди ставали похопливіші.

Один Нестір видимо ніяковів, нітився, мимохіть підсовуючись до Корнила, який перестав у розмову вмішуватися, від коли устійнив її характер і цілковиту розбіжність власних зацікавлень з темою мови решти. Своім звичаєм, позирав тільки у вікно, слідкуючи за проходом мінливого красвиду. Фізично з ним, думками забігав подаль від товариства і лише вряди-годи обивались об його вуха відокремлені слова й уривки речень цього й того з гурту. Поїзд усе клекотів, час від часу стормосив ним, зганяючи втому, сповняючи протверезінням від одноманітності. Бесіда співтоваришів подорожі водно торочилась, не вгавала, дедалі ставала несмачна, образлива. Корнило не падкий до пустих оповідок, недоцільного словесного молочення, а вже тон тієї розговірки просто вражав і Корнило вбачав себе зайвою спицею в їхньому колесі. Інколи аж відсахався, вжалений, і темнішало його обличчя. Що, власне, спільного має з тими невибагливими буттєвиками? З ким його знову доля звела? Чи добере собі колись однорідного друга? Та де ж? Тоді й саме приклонився до нього Нестір, осмілившись нарешті завести розмову з тим гадано нетовариським, бо неговірким, супутником. — А у вас, пане колего Сагайдак, які пляни? — спроста почав. Так і закільчилась їхня приязнь, що перетворилась у світлу дружбу, обох зігрівала в суперечливостях життя і перетривала цілі роки на чужині. Але ще поки мало допряглись мереживо спогадів з далини відшумілого минулого, натомленого доста Корнила таки знеміг у своїх дрімливих обіймах довго збрюваний сон, нанісши тимчасовий впин його зусильному духовому проживанню.

Корнило прокинувся пізніше, як звичайно. Голова тяжіла з неспрочної ночі, збирав нуд. Досвід повчав, що тупа вагота й розстрій поступляться перегода терпкому головному болеві, який його з непам'ятного часу сливе регулярно навіщав. Атож, без таблеток і на цей раз не обійдеться, інакше біль змагатиметься, все дужче й тугіше гнітитиме, поки не станеш до нічого не придатним. Одне добре, що ні сьогодні, ані й до кінця цього тижня не треба йти до праці. Омине метушливих заходів біля готування лекцій, збудеться перекидувань поточних копиць паперу, що чекають негайного догляду, не муситиме один зайвий раз повторювати викладу, все одно мало зрозумілого, не цікавого для студента без поклику до звання, й не буде звичних силкувань наводнювати, якмога більш упрощувати свій академічний предмет. І ще одного не буде — тих повсякчасних, дошкульних конференцій членів факультету, що нічого нового не вносять, ніякій цілі не служать, а лиш час переводять, рівновагу забирають. Існують хіба тільки на те, аби було видно вищій управі додаткову дію заради вимаганої діяльності. Слава Тобі, Господи, й за передишку з нагоди днів подяки! На що б обернути кізцевих кілька діб дозвілля? Проте, нема над чим і задумуватися — вибереться, як завжди при такій нагоді, в далину ненадпочатої степової цілини. Ще тільки там, на свіжій, баскій спині нескореної природи, оддалік важких, навісних задихів міста, його затиску й нав'язливості, почувас себе дома, здоровиться йому. Більш ніде у цьому звуженому для сучасної людини, видиханому із природнього запаху, наповненому стукотнею й ломотом, викривленому поступом, світі. Та опинившись на своїх розлогих розточчях, порослих високим індіанським травищем і споришем, обезлюднених, обезтвариннених, хіба якимось зайцем і шулікою заселених, тут іще, на тій ще-заючій полосі первісної слободи, він ясніє думкою, вмикається в цілющу єдність із матір'ю-природою, стає звуком її суцільної пісні й думи, оживає до увічного її буття, несклоченого ні приторком захворілої цивілізації, ні руйнівною буденщиною виявленого міського побуту. Ось він

знову водно з космічним всесвітом. Іде та йде, вітри-прудковії з ним, повз і наперобій, степова суціль манить за чергову свою хвилясту дугу. легені повняться упійливим трунком непорочного повітря, день рясніє, рум'яніє, срібло світла променює в душі, гулка тиша одвічне життя вселяє, хмарки у щезника граються, непрорваний простір надить, і така заспокійливість, урівноваженість знаходять... Тоді все чітким стає, зрозумілим, виразно написаним на білій таблиці неба. Низинне буття по згущених людських пристанях виступає гостро, з усією точністю й наглядністю. Бог дав людям свободу, а вони її самі відкидають, забившись по запертях, воліючи жити в задушливій кігловині, де незгомона колотнеча й лігво всіляких пороків. Такої свзбоди, що є супутником біди — твердить людина, не треба їй. Ні, не хоче вона сонцем, повітрям, водою багатіти, їй конче дай блискучі скарби землі, за що вона всім пожертвує — особистою свободою, здужанням, вродливістю, безсмертям... Та й як же бути людині твором піднеслої сутности, сяйливого духа, коли не ширяє вона в чисто-повітряних верховинах, не вбирає в себе красу піднебесного привілля, а живе на глейких мілинах, задихається отруйними випарами димарів і всякого пального, пірнає у трясовину гидкої грязюки, брудне життя над світле вибравши?! Бог не приневолює тебе, людино, жити рабом серед юрми рабів і погоничів, сама ти, заради ситости й вигоди, доброхіть увімкнула голову в невільницьке ярмо, запродавшись навек і сліпнучи на правду життя вічного. Покинувши стежку тілесної вбогости і скромности, покидаєш духове життя. Багатство і світська потуга загороджують тобі шлях до праведности й вічности. Ще такий не вродився, щоб його душі пересит і влада не знищили. У Христових словах уся сутність: скоріше верблюд пройде крізь вушко голки, як багатій увійде в царство небесне...

Буйний Стрибог перекочував з місця на місце бур'яни по степу, все непоступливо гнав їх кудись уперед себе, наче домовитий вівчар стадо овець пильно в обору заганяє. Порябیلیй хмиз ще й тепер, пізньою порою року, густо поклався по затверділім на камінь глинястім ґрунті і, під віровою гонитвою щомиті, довгими вигинастими покосами, долів прилягав. Над огруділою ріллею повис у прохололому повітрі самотній співець, жайворон, і давав знати в визначених відступах дзвоником однозвучної клички про

свою присутність. Тут, на зав'язаних усяким поростям верхах хвилястого опілля, Корнило був у своїй стихії, там, унизу, далеко перед ним, глухо відгмонювала інша, запобіглива, поспільська. — Ще як довго відживатимеш, несвідомий свого покликання й завдань, місцевий роде? Все, що ти визнаєш — це вартість часу і грошей, усе, що ти пожадаєш — це тривалий мир і стопа життя в безконечному рості. Ціна, яку ти за таке плохеньке поживання платиш, непомірно висока — біжиш без віддиху перевантажений, ніколи справжнього сумир'я, ані високости життя не зазнаючи. Суперечливости у своїх задумах і діях не помічуєш. Отак і загинеш безцільно й безкорисно, таку ж саму немудру спадщину передаєш наслідникові, й будете всі ви, з покоління в покоління, безустанно й божевільно так гонити, аж загоните на смерть увесь свій рід збаламучений, який з буття виніс єдину науку про вартість часу, золотого теляти, миру і вживання. За таке, вірно дотримуване, пізнання платите й самі важку данину, а ще гірші наслідки воно по вас причинить. Одне неминуче захоче бути більш маючим від другого, і якмога скоріше, а щоб того досягнути, оцей ваш мир зведете до пекла взаємного нетерпіння. Помінявши заздалегідь одне, що в собі може й вартувати, на те, що замістило вашою пожадливістю, міняєте отак послідовно й усе інше в житті: красу на погань, добро на зло, правду на брехню, облудливість, несправедливість. Жажливе жниво жне ваше буття з таких вартостевих замін — законодавець у вашому суспільстві стає жонглером, лікар — паразитом, безхарактерний лицедій — героєм дня, розпусниця — обожнюваною мадонною. І засліпило вас, того вже не бачите, що чесноту загнали в кут, а злочин поставили на п'єдесталь?... Та й не добре діється в системі, де багатії багатіють, а бідняки ще більш біднішають. До чого ведете своє суспільство, нетямущі? До того, що там — уже кров'ю сполоскане?

Не до вподоби тутешні порядки Корнилові, та й тільки. Колись, у вранішню добу свого життя, як зникала „за шелом'яним” вітчизна, захід уявлявся йому згустком усіх суспільних і культурних досягнень, що перевершували під кожним поглядом відсталий лад сходу. Вистачить, думалось, пройти крізь зачинені щільно ворота в отой великий, приманливий світ, і все миттю в житті оновиться, набере нового глузду, значення, людині зразу повернуть належні їй права. Далеко до того насправді, ох, як невідрадно дале-

ко! Там, у себе, треба було жити достеменним рабом, а тут? Може і краще прибораним, добірніше вмоцненим, нагодованим, обладнаним, а все ж суспільним коліщатком, увібаганим у масове риштування, без власного погону, незалежності дій, окремішньої цілі. Про будь-яку спромогу жити на чужині, не так відосібнено, як особисто, вільно, хоч трохи безпечно й по-своєму, як людська гідність вимагала б і душа запрагла б, то й мови ніколи не бувало. А все таки забезпечує тут закон якісь громадянські свободи. Тож інколи стає просто осоружно, як обезцінює буття своє світовий громадянин. Обділили його куди більшою свободою, як на деспотичнім сході, а що він з нею починає? Доброхоті перетворяться в невільника технологічної доби, притьмомувімкнеться в поголовну погоню за достатками, або впаде жертвою власних норівів. Там — сам державний лад повернутий проти людини, тут же вона зводить бої і з державним ладом, і з освяченим законом, і з власною особою, з усім, що має їй самій на добро вийти. Там злочин влади, тут злочин проти влади, там держава проти людини, а тут навпаки... Жажні висліди зловжитих свобод — неймовірні злочини сучасності, все нові захворіння й налоги, трагічне відмирання природніх проявів життя, гуманних відрухів у людських спільнотах. Ну, що ж, забажалось тобі чужини? — маєш її й досі. А що ж у краю? Коли вже тоді нестерпно було, як же тепер? Либонь ні тут, ні в цілім світі до кращого не йде. Тоді ще, на розстанні, були надії, хоч дійсність не виправдувала їх. А от візьми хоча б свою тогочасну дійсність, яка ж вона була? Відколи всадовився на поїзд, від тоді й весь твій проминальний побут заключався в тому, що був на колесах. Ранком кудись прибуваєш, переодягаєшся, відбудеш свою збуденнілу повинність, а там, чи виспався, чи ні, в дальшу дорогу, ще раз і ще раз на колесах...

Стукіт залізничного шляху, перекоти краєвиду, чергування зупинок, зваблівість обріїв і неминуче нове розчарування: гуркотнеча, колотнеча знеособленого міста, чергової метрополії. Від того не втечеш. Ані від свого приземного клигання в минулому. Витягає за тобою минувшина хапкі рамена, переймаєш уже позадне її дихання, ось-ось рознесе знову тебе. Алеж не піддався й тоді, коли животіння в одну темну пристрасть увіллалось. Ще ж у тямці, як заплющились очі на красу, приглух тремкий шепіт сумління, не допущено до слова невігідної свідомости обов'язку. Чи не

так було з тобою, тогочасний лицарю чеснот, шляхетний Парсівалю? Ще б пак... Адже тоді єдине хтиве буття змислового Тангойзера в підземеллі Венери важило, тримало, одурманювало, більш нічого. Крапка. Е-ге, легко було міняти красу на блиск, честь на маленькі підлості, обов'язок на ледарство, труд на розкіш, га? Гриміла ж патетична епоха, повна фанфар і походів — насправді злочину і фальшу, а ти під супровід її підмінки — свої надуманої музи, підголоском лепетав; палали вогні і здіймалися пожежі по всіх землях батьківщини, а ти фаєрверками захоплювався, смерть косила всюди нечуване жниво, а ти ач якого зазнавав! Що там поклик землі, що страждала, кров'ю плювала? Священні в'язання, присяга душі, загнані в безвихідь друзі, свояки на трагічних роздоріжжях долі — що вони? Все те, „як з яблунь білих дим” — не так же ти й сам колись прийняв фразу, а що — може й не гарненька? Чи не з Єсєніна взяли наші епігони? Раденькі, що дурненькі... Отже й ти не кращий... А втім не тетерій, було-минуло, відотни погань з життя, щоб навздогінці за тобою не плелась. Важне тут, аби не пропав досвід на весь вік.. Атож, і чужина не краща, дався її холод і байдужність на все добре взнаки. Тож більш нікого не повчатимеш та й сам уже не мріятимеш, начебто на чужині — не дома, там — життя, там — мудреці з Вюртембергу... Що погані всюди доволі, що правди ніде не знайти, що велике „его” погінною силою в усій вселенні, та що тільки людина псує одне одному життя, де б це не було в широкому світі, зазнавав ти по вінця тих основних пізнань, як і горя викоріненої деревини зазнав. Алеж був і тоді рідний по-душі Нестір з тобою, а тепер немає. Побут удвох серед навколишнього відчуження проясняв невідраддя днів. Тягнулись вони в сіру невидь, висотували соки з жил... А коли нарешті відробили свої контрактові зобов'язання, призбиравши взаміну за просохлі, поздирані горлянки скромні засоби на своє утримання й науку в консерваторії, тоді й почалось для обох своєрідне свято — ймовірно великі дні „свідомого буття”. Влагодивши сяк-так справи біля підстав своєї хиткої побутовщини, задумали підійматись на вищі поземи, до хоромів окрилених муз. Тут же зразу й посвітлішали будні, заяріли потьмарені обрії. Хоча й упроголодь, наодинці, віддалеки від поквалного до звичних занять загалу, а все ж вертали свої трудні шляхи до світлості, легіть бралась душі, саяливо рясніли чола, неситима

жага пізнання вселяла раз-у-раз погінну силу в організм виснажений твердими данинами скупому заправникові того часу.

— Корниле, а не проміняв би ти часом злигоднів нашого існування за золоту добу людства? — бува, озветься Нестір.

— А коли ж була така насправді? Чейже не даси тому віри, що в якісь давні, легендарні досвітки історії, скажімо, коли ще Филимон з Бавкидою проживали, абож Язон в похід за золотим руном ходив — отак ти йому.

— Що не кажи — Нестір мрійливо пірнає в напускну млу недійсности — а колись зарання мусило бути щасливіше життя для одиниці, як у цей поржавіло-залізний вік грубих масових проявів. Адже туга до первісного поєднання людини з природою була завжди відчутна, упродовж сторіч, а особливо міцно були пройняті нею люди ще недавно, в добі романтики... Поки не прийшов усьому гарному кінець якраз у наш незугарний час, коли тобі й мені судиться жити. А все це значить, що було таки давніше якесь краще, блаженніше буття, якщо залишилась хоч туга за ним, бо ось тепер то вже й тужити за красою не дають.

— Не дають, правда твоя, Несторе. Старий міт руйнують, аби на його місці новий, свого хову, коріння запустив. На наших таки очах переживасмо мітологію двадцятого сторіччя, мітологію загірної комуни, мітологію...

— Якби то лиш мітологія! Алеж бо, на ділі, не означає такий міт посягу на абсолютне володіння над усім світом?

— Міт, ідеологія, діалектика буття завжди торували шлях до цілі здобувцям усіх рас і мастей. Так же само в сучасному з носіями ідей германського життєвого простору, чи гасел московсько-комуністичного раю на землі. В одному випадку обманюють „новою Європою”, у другому батьківщиною „пролетарів усіх країн”, насправді ж думають про „Німеччину понад усе”, абож „єдину й неподільну”... Все це за старою, випробуваною методою „діли й володій”, як за першого, другого, третього й котрого ще Риму.

— Чи то вже одним і іншим акулам безустанно верховодити?

— Скінчилася й доба динозаврів, тим паче й маленьким сатрапам не вік панувати.

Отак, на ходу, з-часта й тенети всесвітньої історії роз-

плутували, дошукуючись у хаосі тайників космічних пропорцій якогось плянового ладу і свого місця в ньому. Обидва різко сприймали, як стугоніла і гримотіла навкруг варварська доба п'ястука, безбожна, несумлінна. Кожну мить їхнього існування, загостреного до крайнього ступня, вдаряв тупий молот примусу об знечулений масив ковадла. — І як можуть вони витримати цей переснажений задухою гніт? — допитувався Нестір, хвилюючись і озираючись на людських манекенів, що один в одного відбивали на собі тотожне знам'я тих насильницьких днів— окам'яніння. — Я б це назвав якимсь фатальним одубінням... Самі під копитом тирана, проте й собі роздавлюють усе, що під їх стопи попадає. Корнило, бувало, довго не озивається, залишаючи другові повну волю виговоритись. Інколи, гуторячи поперемінно, вимкнуться з тісноти репетливої столиці, забредуть далеко за місто й опиняться удвох на кромішньому відлюдді. — Хай же його! Просто на новітній Вавилон скидається оцей котел різношерстої збиранини, збавленої власної волі й подобі! — гарячився Корнило. — Та й ще говорять про вищу цивілізацію, культуру! — вторував йому Нестір.

— В усіх матеріалістичних справах сучасної технологічної цивілізації, видно, ті умундировані роботи беруть верх, але в чистій культурі, в етичних вартостях, в істинному гуманізмі відстали, ще й як відстали!

— Як їм далеко в тому, Корниле, до нашого людяного селянина, оцього природнього, простодушного дядька, повного теплого почуття й первісної життєвої мудрости.

— Хоча впливи докільного світу влади насилля й мамони вже туди посягають, душу нашого щирого селянина викривлюють, наливають її пожадливістю, злобою... Буває й тут, що одне одного терпіти не може, заздрість очі засліплює на потребу взаємної солідарности супроти ворожого наступу, за одну нещасну переорану межу сусід сусідові до смерті не простить.

— А хто ж мав такого навчити розуму за умов вікової неволі?

— Правда твоя, Несторе. Може радше треба й подивуватись, що залишився наш нарід таким як він є, не зважаючи на всі противенства долі.

— Атож, збочити на лиху дорогу легко. От мій власний брат, що занюхав трохи письмо носом, як поступає!

Куди йому до нашого сердечного дядька! Такий уже злющій, жадний наживи, незичливий, тварина та й тільки. Рідна кров, а насправді й ворог не гірший за нього.

— Може позаздрив тобі, що завершив освіту, може подіяло на нього місцеве шумовиння, а може й сук у тому, що не довчився... Що ж, іще один доказ на те, до чого веде половинне знання.

— Не знаю, не знаю, Корниле. Часом мені здається, що вина тут і в нашій навчальній системі, і в наших учителях типу капралів чи сухих бюрократів, без дрібки серця, покликання... Замість приголубити оте заголюкане хлоп'я з села, або і з міста, накинуться на нього, як звірюки, закричать, застрашать, висміють, пограбують з решток людської гідності.

— І з чистоти, невинности, ніжності — не заперечити й того. Колись буком, різками вчили, цілим поколінням на шкоду, а тепер, буває, невдячним словом, безсердечністю, лихим прикладом. Розминулись отакі із своїм званням, ніколи й не повинні були за нього братись.

— А втім, скільки ще таких нелюдів на селі, в місті, в народній, середній школі, душі дітей псують! Пізнав і я їх добре, отиж хижаків в людській шкірі...

— Кажуть, інколи суворістю великі характери виховувались.

— Суворістю, проте не придиранням, дріб'язковістю, малодушністю й нелюдністю, Корниле.

— Вчительське звання — мало що не святе звання. Тільки ж, де тут у житті святців знайти?

— От чому я й кажу, що від учителів багато залежить, хто як у житті поведеться, яким шляхом і до якої мети піде.

— Особливо від учителів поневоленого народу. Тут характерам з характерів бувати! Насправді ж, заради хліба насущного, не вислуговувались чужій владі, не виховували покірних обивателів? Характерів не калічили?

— Та ще й, самі безвладні, хоч над учнями свою владу надуживали, де могли, над ними познущались. Будьмо щирі, зовсім не так виглядає та дійсність, яку звикли прикрашувати панегіристи старих бельферів. На жаль, не такі були вони, як цього їхнім апологетам хотілося б, а скільки і справжніх садистів було між ними!

— Гей, Несторе, а чи не трішки й перечорнили ми картину? Вчитель, як і кожна людина із своїми слабостями,

мав свій добрий і поганий час, може й докучала йому яка недуга, коли громив учнів, проте фах хворіти не давав, могли й родинні конфлікти бути, що затьмарювали рівновагу духа, несповнені мрії, заведені надії, хто там знає? Не будьмо й ми надто суворими суддями... І ще одна обставина певно рішальною мірою заважила...

— Що саме?

— Те, що я згадав уже раніше — бути вчителем членові поневоленого народу стократ важче, як його колезі звання, що не зазнає національного утиску. Боротьба за існування, зудари з панівною системою, неспроможність свободної дії, почуття меншевартості, конфлікти сумління — от незавидна доля нашого вчителя.

— Ну, годі з цим... А от, за всіма тими складними проблемами, що їх нам однаково не розв'язати, яке, власне, наше місце в сучасному? Скажи, Корниле, бо я інколи зовсім розгублений.

— От питання... Гм, а чому б не плекати того, що найкраще в нас — у душі, в серці, в цілому організмі. Хіба не вистане на перший раз? А тоді, вже згодом, у слушну пору, здобутися й на дальший крок, послідовно, згідно з ідеалами.

— Ох, друже, ще й яке бажання прямувати за ідеалами, присвятитись оцій же шляхетній музиці, нести її прапор високо, пірвати за собою людей до духового Олімпу! Та чи подужаєм? А ось тобі, не чуєш гаркотіння доби, реву бомб, гуркоту навісної машини війни, яка ледве покотиться в напрямі наших загірних мрій...

Насправді розгримілась до невидержки ота їх повсякчасна супровідниця — заглушлива, кровожадна машина, счиняючи спустошення в місті й за містом, покриваючи димом і курявою все зелене довкілля... Одне моторошне гудіння, що далі й передихнути не дає юним друзям. А вони досі того мов і не завважували. Аж тепер схаменулись — якраз захопила їх нищівна завірюха в одвертому просторі навислої смерті. То й кинулись притьма шукати захисту.

О Несторе, скільки було таких рокових мандрювань з тобою — по збудених прифронтових полях, у розхвилях великомиської юрби, самотужки, в тінях ганків і будівель старовинних завулків, на перехрестях велелюдних шляхів! — завжди удвох, якщо не одинцем. Скільки нарад і розважань на спільних проходах, абстрактних лекцій і зусиль-

них вправлянь у стінах консерваторії — суворой вчительки — науки, при порожньому шлунку, скільки туги за волею під накиненим зашморгом насильної праці чорнороба! А між тим, скільки одчайдушних злетів душі в соняшному заливі у придунайському парку, чи хвилин молитовного заглиблення в супокою й сумерках засвітніх готицьких храмів!

Добували з себе краще, долали безустанні перешкоди, звершували молодечий полум'яний запал; з піднеслим чолом і постійною свідомістю, що діяли, як вибранці долі, що сповняли вищі завдання. Адже не порятувало їх провидіння від страхіть занпащеного краю? Не покликало віддати йому послугу?

Отак і знаходили глузд у своєму марненькому побуті, що його кожну мить могла змести химерна доля з лиця землі, і провідна зірка височіла над ними кожен день тогочасних низин життя.

Простигле сонце перекошувалось на захід, день помітно меншав, степом перегонювались вітряні зриви, тоді пішов накрапом дощ, але всього того Корнило начебто й не помічав. У думках володіла одна картина оживлого минулого, що поглинала всю суть його й водила без упину по втрачених плесах юного мореплавання. Так, так, небоже, коли зрівняти з сучасною мілиною буття, грізна доба та з-перед тридцяти років набирає якогось веселкового розмаю, наливається бурливим змістом, змерехтить сяйним первоцвітом і заваготіє шляхетним металем. І вже наново сплітається давня тямка з просвіженою подувом вітру свідомістю... Це був твій час, Корниле... Адже змагав до величного всупереч усім заборолам можливого молоха часу. Хай там і жив він якимось новим Дон Кіхотом, хай змагання його подобали на анахронізм, хай і знемагало тіло під ударами супротивних хвиль, а все ж окрилений дух ширяв і в найбільшу негоду над усією приземінню, він одержимо йшов за покликом волі в душі, був хоч раз у житті дійсно вірним собі, здійснюючи животворчу молодечу мрію. Така надхненна була вона, що й не діймав холод, не млоїв голод, не валив з ніг тягар невідної праці, не підточували сил ні злободенщина, ані тривога перед похмурим завтрашнім. Тоді зростав він день-у-день, і дивувались люди його невпинному променюванню. Звідкіля цей запал? Звідкіля береться

отака наснага в тебе? — перепитував вряди-годи й Нестір, бо й йому вже надоїла сірина насуплених буднів і не ставало терпіння далі борикатися з невідраддям воєнного часу. Ніяк не міг віднести до себе, або хоча второпати Корнилової поради — збуди в душі веселку, й вона просвітлить усю темінь життя...

Що ж, гарна метафора, чудова й ідея, проте й їм не вік вікувати. Було колись, Корниле, змайнула метеором молодість, залишивши за собою присмерки. Боротьба за існування й такого мрійника, як ти, в шори увігнала, сині обрії туги заслали з черги порохи й дими світових метрополій. Хоч війні кінець прийшов, миру народам, чи щастя людині таки не приніс. Ще декілька років, сердего Несторе, волочив ти ярмо виголоднілого студента, поки й ти не зневірився й, за тисячами переселенців, кудись на кінець світу повівся... Покинув і ти мене — нарешті сам, як палець, залишивсь, Корниле. Одні думки за нерозлучних друзів стали...

Обрії степу бовваніли збагрянілою каламуттю хмар — ще блідо проривались опізнілі проблиски дня, тоді глибоко внизу звершився колобіг заходу сонця, а далі й залягнуть уже сутінки. Знявся вітер ураз, ганяючи навколо дрібною дощовою порошею, поки не прогнав її геть з очей і, начебто, сам з відходом дня присмирнів. На все неозоре розпілля поклалась тиша. Корнило вбирив у себе довгими ковтками гірке похмілля осіннього замир'я й воно сповидно вигоювало все, що вражало душу. Мимохіть забіг його заблуканий зір у змутнілу вишину розхмар'я й помітив там переламану лінію мандрівних птиць, що чітко рисувала небо. Водночас і жалісно скурликало з підхмарної віддалі, наче на прощання. Пізно надумались, пташки мої, це вже либонь таки останній ваш загін змагає по шляху в далекий вирій. Щасливої вам дороги й надійнішої долі за морем, любі супутники земних мандрювань!.. І неодмінно повертайтеся назад, а то круглою сиротою довелось б жити без вас... Безкрая просторінь степу клалась тепер безгомонно до стіп Корнилових і тужливо звала його за собою туди, за надобрійні холми, в безконечне... Лежить цілина в німому, примиреному спокої. На такій розіпнятій врозмах площині і ціле життя лежить мов на долоні... Та супокій цей оманний. Супокій одних окуплений загином інших... Ач яке

сторіччя тому переганялись тут же з вітровінням сини природи — індіянські вершники, високо підіймаючи свій прапор волі. Сьогодні і сліду по них не лишилось. Останки нащадків їхніх десь, по загублених серед пустирів і заниділих резерватах, в нужді та зневір'ї доживають свого віку... Куди й не поведеш оком, навкруги хвилястий масив степових бурунів і вширіль розпахане шатро неба — як у той час. І більш нічого не вгледіти... Аж ні — ось якась хижа птиця сповільнює свою високопростірну плавбу й чогось дошукується. Тут же й із хмизу раптом як не вискочить сердега сіряк-побігайчик та й помчитья, скільки духу. Ось і розв'язка, чого... Світе, який ти пажерливий! Вбивати й пускати в непам'ять — твій принцип. Все й намагаєшся тільки увіпхати чиєсь буття в якийсь найглухіший закуток, а то зовсім знести з лиця землі. Он який це світ. Такий він великий, а й незначне, одне існування для нього зайве. Ні, ні, не сприяє світ життю одиниці. Закусивши зуби, вибореш своє місце під сонцем — то й житимеш, а ні — то загибай, і не буде аніякої втрати й шкоди по тобі в цьому неспочутливому макрокозмі, бо що й йому від одної зметеної долі!? Яке жажіття насправді — ота ніщотність існування! Від смерти одного первня — залежність буття інших... А поведи б лиш поглядом навкруг — така тут злагода, таке довкільне погіддя... І все ж скільки хижої загрози скрізь приховано! Рослинам, тваринам, людині. Назверх ідилія, чар недоторканости — в сутньому ж усюди боротьба за вижиття кипить, сквапливо порожнечу своїм змістом виповнює. І заради чого, власне, бути? Отого безустанного борикання, взаємного нетерпіння, пожадливого пориву власного „я" пережити інших? Чи дійсно варт містерії існування?! Гідности існування!? Істини!? Адже, звівши до основного, не є життя — підсумком повсякчасних спроб ухилів від смерти?

Проте, народившись у вселенній, хай і без її привіту, хай і всупереч її бажанням, нехай і в боротьбі з нею, людина знаходить для себе доволі цінних спонук, щоб жити в обличчі постійної загрози смерті... Доволі для того, щоб невгомно борячись, ні разу не поступитись їй, аж до загину. У цьому різкому наświetленні Корнило сприймав з незвичною тепер чіткістю універсальність усієї проблеми. І його нарід бореться за своє місце на землі всупереч волі можніших цього світу. І він, у вужчому засягу, простує до своєї цілі при спротиві несприятливих сил. І взагалі випало

на долю людини змагатися все життя із супротивними хвилями світової стихії. Такий уже глузд буття, Корниле, нічого ронити чоло супроти невідраддя дійсности. А може й самому легше, успішніше стане жити, впізнавши голу правду... Із цього нового становища пізнання всі питання полптуаної долі людства ставали нараз проглядними: і жорстокість ворожого табору супроти свободолюбних змагань його народу, і холод чужинецького суспільства до заблуканої, не своєї, людини, і байдужість свого власного доквілля до його індивідуального світу ідей. Боротьба вирівнює всі злами життя, всюди вона всенаявна — на землі й у вселенній, на зовнішніх і внутрішніх фронтах, як і в глибині душі. Отже — якщо однаково не минути боротьби в житті, тоді краще прийняти її приявність добровільно й за неминучу частину буття. З цим пізнанням, Корниле, мусиш іти в нетрі життя, ніколи про те не забувати і з тією правдою завжди свідомо діяти...

Гадки, невгомні гадки... А з тайників глибини, з найбурхливішого крутежу їх добувалось і найваговитіше з усіх питань — навіщо ж оте існування? Від кого пішло воно в самих зачатках, куди йде? Тут уже й покликатись на Бога — як готову відповідь на все незбагнене, не вистачає. Май відвагу, людино, зазирнути правді в вічі, не тікай полохливо з поля бою, не простуй шляхом найменшого спротиву. Та що ж? Бездумний бо, звичний до наслідування, вигідний і підступний людський рід, не вимагай від нього непоступної постави, бою до загину за вищі пізнання. Це не в його природі. На що не дає поцейбіччя відповіді, створить собі людина *deus ex machina* й задовольниться компромісом. Оце ж і крізь тисячліття одне одного в цій площині невідомого за носа водить. А колись же треба таки буде здати звіт перед іспитом людського буття. Доки ж так далі бути — вигідною видумкою жити собі, знати, що обманом промишляється, проте не вагатись і надалі в облудливості проживати? А втім, давати під сумнів кодекси суспільних вірувань — та це ж табу, не посмій! І так, з вигоди й розрахунку переймає люд усе, що на нього авторитарна система накладає, беручи за узвичасну правду й те, у що зовсім не вірить. Не знати правди й існувати, поминаючи свідомо власні допити за нею, ще можливо, алеж усвідомлювати блудність настанови, підтримувати гіпотетичну умову, а то й представляти її непоруш-

ною основою — о, це вже нестерпне. Й не гідне людини. Коли б запитав хто Корнила — а не зміг би ти, бува, одним-однісіньким словом описати вірно людину, тоді б він мабуть вибрав займенник „я” отим словом. Велике „я” — чи не найприкметніша познака окремих людей, а то й народів. Кожному оте „я” найдорожче в світі, до всього, що поза „я”, байдуже, хіба що воно обіцяє якусь користь, вигоду для свого таки „я”. А де немає в цьому виглядів, то й байдуже людині й народам до всього світу поза їхнім „я”... Не прислухається ніхто до голосу скованого народу, Корниле, ніхто, ніхто... Та чи лише одного німого народу не слухають? Нашого, або й іншого? А послухав ти коли людину, що німувала, вчув голос в'язня за решіткою? Голос належить забрати, щоб найти слухача — людині, спільноті, всьому народові. Треба вийти на велелюдну площу, рішуче заявити своє законне домагання й міцно, твердо взятись за його здійснення. Тоді не тільки слухатимуть нас, але й пірве всіх у ритм наша піднесла течія. Віками німували предки, животіли осторонь світових подій, то й на них ніхто не зважав. Родились собі, множились, вигибали — а все так, як і не жили б зовсім... А от одумались, піднесли голову, забрали слово, підперли його крицею — й понеслись на вітрі князівські похідні стяги, загули громами козацькі гаківниці, кинулись у пролім сміливіші з мужів і жінок добувати своє право на вільне, повне, величне буття в одній і другій війні. Одушевлені зіркою свого покликання, одержимі рідним заповітом гідности творять нові закони історії, не оглядаються на узвичасні форми. Тоді й не доводитиметься нарікати на лютих воріженьків, чи світову безпричасність. На всіх фронтах визнають суцільно відроджену пробойову силу.

Легкий вітер змагався, височів одвічний степ, чорніли погрозово самітні горби, у пожежах багрянів небозвід...

Корниле! Якщо б так більше в нашій сім'ї думали, як оце тобі природа-праматір чітко підказує, то й уже не довго обивалася б даремне об тупі скелі спротиву наша збурена хвиля. Піднялася б, проламалася б...

Серед зусильних роздумів вийшов він на сам верх місцевого знесення-вишину, що опустілий каменолом нагадувала. Жовтий пісковик цього узгір'я добре надавався під будівельний матеріал для тутешньої людности аж до часу, коли його практично вичерпали. Залишився розхристаний,

самітний пагорб, що й важко двигтить над обр'ями міста. Розчісуваний невтомними борвіями, обливаний зливними хуртовинами, тут і там смерчем навіщений, обернувся він тепер у відлюдний пустир. Інколи тільки визначить собі цей дальній об'єкт якесь скавтінгава дружина за мету своєї цілоденної виправи в терен нових відкрить, часом вибереться туди за дичиною гурт мисливців, зрештою мало кому охота висилюватись по непрохідних чагарниках і дебрах в оте забуте відлюддя. Зате Корнилові саме тут більш усього до вподоби. Це його горб. Внизу над річкою, щоправда, не одна цікава мандрівна тропка, що й по залишках праісторичної стоянки, серед печер надрічних, піскових надм і скелястих вертепів у тайники первісного поведе, абож до історичного Кастерового обозу шлях укаже, але що ж — над річковою течією від рибалок аж роїться. Злюбив Корнило було й навколишнє степове запілля, поки мережа гостинців і нових поселень над ними його не поскородили, а тепер, яке б тільки красвидніше місце не найшлося, то-то ж його і зразу жадна голфова компанія для своїх цілей загребе, Корниловим мандрюванням межу покладе. І що ж лишається? А от, як він і тепер у простір запускається — обминаючи приміські садиби й загороди, все блукаючи в дальше привілля, аж до перших стійкових степового безмежжя — до пощербленого хребта свого горба. Скрізь тут видніють сліди тривожної давнини: он кам'яна могила нескореного червоношкірого войовника, трохи оддалік стирчать руїни укріплень перших поселенців з далекої Ірляндії... Прибули за золотим руном сюди та й зазнали його стільки, що й радість життя пропала. Як і інші шукачі щастя на вилеліяній новій землі, знайшли тут вчасний свій загин. Потягнула вас жадоба розбагатіти, сердешні острів'яни, правда, та й проміняли ви своє вбоге затишшя на тверде життя в постійній боротьбі аж до гіркового кінця... Всюди валяються в поросі потроцнені кулі й патрони білої людини, а не довго шукавши, потрапиш серед кам'янистого ґрунту й на вістря індіанських стріл. Корнилові це не новизна. Пізнав і те достатньо, хто з обох воюючих сторін більший хижак... Туди, між оцих німуючих свідків відрокотаного сторіччя, став він ходити не так уже з бажання відчути атмосферу того часу, як радше, аби не бути день-у-день у самій гущі заглушливого рейваху й засмокту новітньої доби. Тут вона його більш не

досягне, тут він сам, в обличчі Творця і своїх душевних поривів. Але ось уже й сумерки пізнього вечора залягли. На небі почали з'являтися одна по одній мерехтливі зірки, а з ними повільно наближався й холод ночі. Далеко внизу, серед заливу електричних світел, грязне в міліні обтяжене вічними клопотоми, позначене злими нахилами, хапке за здобиччю, наживою й розвагою, падке до гріха і злочину, користливе, похитливе місто. Близнюк усіх тих міст, що їх досі пройшов на своїх похрещених мандрівних шляхах. Скільки їх було! Все в них те саме. Ріжниця хіба лиш у ступні натуги — одне з більшими, згідно із своїм розміром, забанками, налогами й наркотиками, друге може і з меншими, проте в усіх та ж пожадливість, ті ж збочені інстинкти, те ж моральне трясовиння. Куди тут дінуться людині з бажанням ширяти у криштальних висотах простір'я, а не все наново пірнати в намул падіння! Корниле, де ж тобі місце на цьому світі?...

І мимохіть почали завертати похололі думки у тьмяне минуле, наче захисту в ньому шукаючи, обігрітись бажуючи. Хоч і яке воно, а й те з віддалі теплішим, спочутливішим тепер здається. Бо мабуть таки до краю крижаного поля він у сучасному добрів. Так гірко ще не було либонь ніколи. Так, леденіло серце, як покидав батьківщину. Замерожувала чужина, коли починав з нею зживатися. Після перших вражень її відмінності, квапливості, маєстности й потужливості, що зразу аж приголомшувало, наступало неминуче розчарування. Пізнав, що люди тут літеплі, нещирі, складені на один узвичаєний лад, користолобні й до чужинця неприявні. Придбав він хоч одного друга підчас своїх студій і праці, ще до виїзду за океан? На жаль, ні. Хто б тільки не шукав наближення з ним, то все з якогось вирахування, здебільша матеріальною чи іншою вигодою зумовленого. Ніколи безінтересовно. А що поживитись у нього не було багато чим, то й мало хто зближався. — Колега, а чи не можете послужити папіроскою? — згадується типічна ситуація з його вбогого студентського побуту, коли якоюсь пачкою курива чи харчових приділів можна було притягнути до себе й чоловічих і жіночих колег академічної лавки скоріше, як зичливим відзивом, чи будь-якими спробами дружніх взаємнень. А накидатись людям не міг — і вроджена тактовність і звичайне годиться та й почуття

особистої гідності не дозволяли. Вивчив і проглянув їх наскрізь, отих себелюбних гомункулів, що день-у-день довелося зустрічати по аудиторіях старинного університету, проте ніякої схожості між ними й особами піднеслої духовости шанобливої західної культури не зумів запримітити. Тому й залишився самотнім серед юрби, а єдине товариство знаходив між тваринним і рослинним світом природи, на своїх частих замиських проходах і дальших мандрюваннях у блакитне заобрійне. І чого тоді не передумалось! Мабуть найбільш усього пригноблювало усвідомлення ступневого западання в безодню етичного змісту людини, заникання краси її молодечих почувань і відрухів, вироджування в автомат, старіння й поганіння людської істоти, що мала бути богоподібною. Де шукати справжньої, незіпсованої цивілізацією душі, щоб з нею поготорити в цій здегуманізованій порожнечі, поспробувати будувати краще життя? Безнадійно? Було ж колись багато таких прозорих душ? Адже й Сократ шукав у старину такої. Діоген навіть за білого дня з ліхтарнею виглядав справжньої людини. Сковорода тужив за нею, її прихід звіщав. Намагався й Руссо відродити сутню людину в революційну добу ламання старого суспільного ладу. Чи вдалось? Проходять бо від тоді революції, одні за одними, а духовий світ людини постійно біднішає, дух її втрачає все більше чистоту, губить красу, повагу й гідність, і люди, замість змагати до світлих висот буття, запускаються в низини, нидіють там, а то провалюються у прірву.

Корнило бажав собі й іншим висотнього життя, а ось бачить, що треба було розділити всю приземність існування. Виглядає, наче й він заплутався в безворотті. Як же буде? Треба ж було, щоб до того дійшло? Могли й не так діла повернутись біля нього, коли б він сам інакше повівся. Міг же й не опинитись на достеменній самотині, міг би діяти в рідному гурті, якби попередньо свідомо до нього змагав, посеред своїх людей влаштувався, рідну сім'ю зав'язав. Не так поступив, Корниле, тож тепер нарікати на нікого, хіба на себе одного. А втім, скаржитись нічого, і не варт, і не достойне людини. Іншим склалось відмінне життя, а йому таке. Своєї долі й конем не об'їдеш, змагай хоч куди, а не туди потрапиш. Так і йому. Чи хоч у сні мав колинебудь з чужинкою побратись? Ні! А отже як випало

Йому в житті. В сірині чужини заясніла несподівано живою зіркою його Амалія й освітила йому ненадійні й похмарені обрії. Серед повсякчасних буднів потрапив на дівочу істоту, що вірила в безсмертність душі, любила всіяні польовим квіттям левади, ненавиділа людської підлости й росла тендітною рослиною в різкому підсонні хижого довілля. Чи можливо ще зберегти світлість уяви й чистоту проживання в нашу заплямлену добу? — не раз допитувався при ній Корнило. Амалія твердила, що так. Треба тільки жити, як квіти живуть — під опікою неба й на лоні матері-природи, з нею, не проти неї — вела спокійно, мов віддих водних лелій на тихому плесі озера. Душевні струни Корнилові відзивались тоді напрочуд співзвучно з новою подругою. Він і збагнути не міг, як зуміла Амалія залишитись у мутному житті повосного часу такою, як була — серед бурі, страхіть, недостатків і загального падіння її подоланих співвітчизників? — Хто тебе, дитино, виховував? — Айхендорф, Шуберт, а може Франціск із Ассізі? — з пошаною вивіряв. — О, ні — і ніжно посміхнулась Амалія — це правда, всіх, кого ти назвав, полюбила я в свою чергу, проте лиш одній учительці довірила себе повністю — нашій спільній, небесній матінці. — Корнило дивувала така невинна одвертість у дорослої дівчини, й він нічого так дуже не бажав собі, як бути в поближжі й духовому єднанні з тією, що просто, нелукаво завзивала з обніжків життя до святости.

Ще в далині минулого роняють десь верби, на дні ботанічного міського парку, свої кучеряві коси, й Корнило удвх з Амалією тихо собі гуторять про геройські зусилля Івана Христсфора вирватися з підніжжя життя на верхів'я, аж ось їх знову разом видно вже й у самій серцевині шумливої метрополії — за пильними ділами, тисяччю поладками свого близького великодня, в гарячких приготуваннях до величної містерії, поки їхні вподобання і звабливість ореолу одуховленого подружжя не знайшли завершення, довівши до вінця. Амаліє, тоді й гадка не спала, що ти чужинкою була. Спільність усього, що скрашувала й єднала їхні душі, ріднила їх більш одної позверховної спільноти. В окриленому світі взаємно-благовісних почуттів, на спині грайливої дуги веселчиних хороходів, в упійливих обіймах відродженої краси молодости розвіялась у

серпанку засвітньої ідилії різниця мови, вимостилась розіпнята на схід із заходу прірва. Зцілила їх визволена з невірних пуг душ. — Полюбиш ти хоч крихітку, Амаліє, мою знедолену країну, що з пазурів диявола до Господа змагає? Приймеш її тужливий спів волі за свій, приймеш її святий заповіт боротьби зі злом, як прийняла мене? Я ж її частина — горнучи до серця, гаряче питав наречену Корнило.

— Твій світ є й мій, твоя батьківщина моя, ти лиш довір їй мене, Корнелію, буду й я їй вірна. Вона мене надхне своєю прекрасною спадщиною, бажаю й собі її духом збагатитись — так жагуче відповідала Амалія, й Корнило не вкривав перед нею своєї вдячності, не знав меж свого щастя. — А не надто гірко буде тобі, дорогенька, кидати свою рідну землю й десь у світі шукати зі мною нового пристановиська? Ти ж добре знаєш, що тут не дадуть нам запускити коріння — тулячи її ще дужче до себе, все хвилювався він. — Корнелію, адже наше життя спільне, не так же? Яка ж тоді різниця, чи його тут проведем, чи хоч і на кінці світу? — В Корнило не ставало більше мови, й серце його наливалося щирим почуттям до подруги, її життя вважав своїм життям. Питаннями майбутнього більш не тривожили себе, сучасність повністю поглинула обох.

Між тим степ загортався в нічну темряву — найвища поря завертати у свояка, Корниле. Тож при тьмянім світлі зірок треба було розшукувати загублені в середпіллі стежки поворотного шляху. Чорна паполома простилалась перед очима, та в душі все ще яснів з віддалі років образ Амалії. Тендітна, як лісова фіялка, темні кучері розсіпані конопляною хвилею по всій голівці, вузькі плечі загорнуті перед вітровим засиллям в ярку шотландську хустину, ввігана в довгу срібно-попелясту шовкову сукню, так, що ще вищою здавалася, вона своїми темними очима з бронзи, ще більшими на делікатному блідому обличчі, вдумливо вдивлялась у нього, ніжною усмішкою м'яко запрошуючи у свою господу. Оце ж і його чарівлива попелюшка, така ж феєрична, сливе неземна Амалія.... Створили собі свій рідний світ і довго в цій оазі серед пустирів проживали.

Двадцять років з того часу мабуть і не відняли багато від її зовнішньої принади, проте, в іншому сенсі, таки змінив тебе світ, Амаліє. Його агресивність, загребущість і

тебе не поминули, зате засвітня гармонія й мудрість пройшли й повз тебе. Гримить, репетує світова стихія довкіль, і ти лунко голос стала підносити, Амаліє, назверх багатіє світ, хоч біднішає духово, так же й ти до багатств цього світу все більше горнешся. Мої духові скарби — це вже недосяжні мрії для тебе, Амаліє, мій шлях став надто трудний тобі й дітям. І їх уже навчаш ходити облудливими світовими дорогами, відраджуєш шукати їм своєї істини. Забула ти, що в світі найдорожче мені, не дотримала, що приборцяла. Кажеш, не люблю більш тебе, Амаліє? А ось ти знову об'явивсь мені у своїй скромній шаті й духовій чистоті — і більшого любовника не знатимеш від мене. Важко тобі зрозуміти, що я іншим від усіх залишився? Але ж бо й не вродився я рівним і вільним у цім світі, як прийшли на світ люди інших культур, то й мушу, мов той Марко проклятий, прийнятий тягар до кінця на собі двигати, поки не сконаю. Жити мені, як інші живуть? Нема справедливости на цій землі, нема й однакового життя. Правди і кривди свого народу так же не позбутись, ні не приховати, як і не перейняти мені пустоти й полиску всесвітньої облуди! Таким чином, твердиш, утрачу всіх знайомих, ні одного приятеля більш не придбаю? Хіба ж це приятель, хто тікає від правди і в кого більмо на оці? Вже так і судилось праведному, що йти самотньому з голою чесною в душі крізь лукаве людське муравлисько. Хто зна, може я й не такий праведний, як думаю, а все ж до правди змагаю, Амаліє. Якщо й не у прямому обході чи словному спілкуванні, то хоча з віддалі, прикладом вірності й послідовності знайду собі духових однодумців трудної стійкості. Закидаєш мені, Амаліє, наче думками я більше при своїх земляках, як при власній сім'ї — тобі, дітях? Те що читаю свою пресу й літературу, листуюся з людьми мого походження, приймаю участь у процесі нашої культури на чужині, це правда. А втім, думаш, не свідомий я того словоблуддя, лицемірства, постійної користливості, честолюбності й жадности наживи численних наших гуртів у розсипанні, підмінки в них справжнього патріотизму дрібними партійними інтересами й занедбування обов'язків супроти занапащеного краю, а то й зловорожості до власної людини, коли вона не така як вони? Гадаш, не знаю того, що й найшляхетнішого діла чи духового твору не підтримають того роду людиці, коли не

від них воно вийшло? Радше свою власну малеч просунуть такі засліплені гоном до зиску крамарі в суспільство, аніж мали б і величний почин не свого виробу й табору признати. Чи можу ж я мати щонебудь спільного з того роду гомункулами, обтяженими пороками власного корита, тільки тому, що вони того ж самого вітчизняного запілля? Як і не можу бути у спільнотному котлі з осібняками місцевого хову — з їхнім грубим поганським матеріалізмом, фарисейством, підлабузництвом і цинізмом супроти покривдженого ближнього, всеодно, чи то в далеких, ігнорованих ними, країнах, чи таки в себе, за порогом власної хати. Яке ж може бути духове взаємнення з отими, що звеличують махінації усяких доробкевичів, або вакханалії моральних потвор з голівуду; що поза мамоною й опортунізмом нічого не знають; що братаються з нелюдьми — ворогами поневоленого людства і визнають філософією свого життя, від голви до найменшої пружини в державі, особисте збагачення і престиж. Ні, Амаліє, не до тих почуття мої горнутья... Серце рветься, так, і ти не в праві цього осудити, до людей чистого духа, неспрофанованої думки, вічної любови правди й туги за свободою. А що знайти людей такої духовости більше в моїй пограбованій і закріпаченій країні, як у всьому великому й можному світі, в цім уже хіба загадка вищої істини буття... Відчужилась, Амаліє, від мого світу, й отак ми ступнево розмінюєм таїну подружжя на злободенщину роз'єднаних думок, самовільних діянь, приземних клопотань, сусливих заходів, тривалих невдовольень, підозрінь і ураз. Проміняла ти, Амаліє, злагоду нетлінного висотнього життя на постійне шамотання за матеріальною здобиччю, й утратила здоровий ґрунт існування, загубила найосновніше — мир душі. Здобуття всіх скарбів світу не заступлять його тобі. Станула ти на прю не зі мною, а зі своїм кращим „я”, в яке ти зневірилась. Чого ж ти ще забажала тепер від мене? Повернути все на твій новий лад? Зректись мені своєї сутности? Відкинути все те, для чого варто жити? Приневолити мене стати таким же метушливим безприкметним буттєвником, як тисячі навкруги? Зрадила ти себе, сердешна, й уже цим найсуворіше покарала всіх, більше карати тебе не буду. Спроневірівшись у своєму власному світі, я б іще більшу кару на нас обох і діток наклав. Так як є, залишилась іще надія — для тебе, для мене, для дітей.

Тепер я немов би прозрів, тому й ніколи вас не покину, не смію, бо тоді й частину загроженого власного ества дощенту знищив би, замість його рятувати. Колись, Амаліє, зрозумієш певно й ти своє зблукання й забажаш повернутись на правильну путь. Я не відкину тебе ніколи... Приймаючи тебе, ми знову змагатимем до висот, навчені гірким досвідом розбовтаних пристрастей і донизинних спонук... Ішов і йшов, і все ще кієця не було дорозі.

Корнило все більше відчував знаменну полегшу на своєму поворотньому шляху, а ось несподівано блиснула в нього думка, всього зразу й полонивши. Ні, ні, не на якийсь Мадагаскар далекий прорветься, не кудись геть на все звідсіля, не в нікуди йому вибиратись, аби тільки не тут, на місці, складати ще один твердий іспит — ні, Корниле, залишишся саме тут, де доля вимагає від тебе недвозначної постави, де гірко до неспромоги, але й де, при важкім вивозі, ти повинен здобутись на вищі якості характеру, якщо ти гідна людина. Як же бути? Куди йти? — не турбуйся. Йди справедливим шляхом, як Господь наказав. Адже зовсім сам на ньому не будеш, Господь і до мети напрям укаже... Натомлений поночі добрів Корнило до своєї домівки, на самому краю міста. Як звичайно, привітала його холодно. В голові далі товклась усячина, до сну ще далеко йому. Добре, що завтра останній день передишки. Тоді піде знову одноманітна буденщина. Згодом настане Різдво, цим разом без сім'ї, але, дастьбі, і ця проминальна недуга доведе наприкінці до виздоровлення. Бувало, за різними працями й біганиною, і власним дітям не віддавав належного. Тепер усвідомлює, скільки вони важливіші в його житті від інших „пекучих” справ. І ти, Амаліє, незмірно важливіша. Либонь провинився й супроти тебе, коли таке гірко завзяття визвав. Що ж, не зразу, а багато пізніше бачиться дійсність у всій чіткості. Її й вона вже певно бачить, ревно жалкує. Час вигоїть рани... Кинувшись на послання, почав Корнило безпляново блукати думками. Як воно все вийде в майбутньому? Прийде час, прийде й рада. Буде пильно працювати, але й людяности не слід занедбати, не весь же глузд у праці. Треба бути терпеливим, здержливим, чутким на долю інших, більш причасним до людей, особливо ж до рідних. Щось особливе не давало йому спокою й довго не знав тому імени. Аж ось і це дійшло до його свідомости. Мусить побачити свою віки не

бачену сестричку. Теж, хоч на якусь Антєсву мить, треба йому зачепитись об рідну землю, за всяку ціну. І тут же, несподівано, Корнило вирішує — влітку неминуче вибереться в батьківські пороги. Хай оновитись, хай протверезитись, хай набратись нового посмаку життя! Почував живо, що така подорож вирішально заважить і на його сімейному побуті. Ще тільки б перезимувати й перевеснувати, а там, Корниле, пора... За вікнами глухим перекотом вітрів стугоніла ніч. На опустілих дорогах тинялась пізня осінь. Долав сон.

3

В горобину ніч причалив Корнило до сирих берегів своєї молодости. Вартові світла приспаного міста нагадали зірки ліхтарень, що мигали над ним тоді, пізнім, вологим вечором, коли прощався з матір'ю. Обдав лагідним подувом вітерець, наче душі батьків сина з поворотом вітали. Позаду притаївся лункий супутник подорожі, що тепер тільки стиха бурмотав, укладаючись до сну і знехотя відмахуючись пропелером від настирливих устрявань рефлекторних пострілів з лєтовища. Скнулів! — обився об вуха відгук з раннього дитинства. Тут десь його свояки, роки взаємно відчужені від себе, живуть побіч — два брати собі, добрячий Василь і пожадливий Дмитро. Неподалік звідси із своїми родинами задомовились, та не віднайде вже їх і ворожа сила, непосильно від усіх відмежувались — огірченням давніх крамолів, посивілою відстанню з часу юности й десятиліттями мовчанки... Та годі, спереду чекає два автобуси, то й чимдуж шубовсть у них мандрівному гуртові; аж ніяк нікому не вєміхасться залишитись тут покинутому на опустілому, прохололому передмісті. Пірнули туристичні вози у глушінь тьмяного довкілля, розшукуючи між чагарників опліття й постарілих домівок свій привичний шлях... Мигають одне по одному пригороди й вулички, потроху змагається кам'яний затиск, снуються й собі в полплатаний згусток неспокійні гадки. Отакий твій приїзд сюди з великого світу — за всі ті роки вилєліяв своє місто, як якусь провесняну казку, що була раз, колись, давним-давно у твоєму житті й більше не повернеться. Минулому нема тут місця, мріям-видінням не здійснитись, теперішньо-

го не виминути. Саме в його воротах, навпроти багатоповерхової гостинниці, шумливо зупинився віз. Ось настобурчилась проти нього висока будівля модерного стилю, а втім Корнилові не цікаво до неї. Там у далині, на померклій вершині, бовваніє поночі чорний бовдур Високого Замку, клубляться хмарища над ним, розгулює хижий вітер, туди й жадливо тягнуться Корнилові очі, намагаючись упіймати образ, що довго-довго з палючої уяви виковзувався. Завтра мусить туди пробратись, а покищо кличуть лаштуватись на ночівлю. Пора, ось уже новий поводитир їх галасує — це якийсь, „псяюха”, Сергей — на нашій землі живе, місцевий хліб жує, а мови народу таки не вивчив — обурює Корнила підленька постать тутешнього „гіда”, що так і увихається, все в людей чогось уп’ялюючи свої сліпачки й допитуючись. Так і примружується, придивляючись до кожного. Та трястя на тебе! А от добре вміють по-нашому оті цокотухи, що примістились із своїми столиками й шафками та ще й усяким бюровим причандаллям на вилетах крил кожного поверху. Проте й ті випробовують спочатку панівним язичієм і аж тоді, впевнившись, що людина не з їхніх, а постороння, переходять здержливо на другу мову. Ух, ви гладкі служанки системи, літепле поріддя! Єдині, що свосі мови не цураються — це сердешні прибіральниці, що мабуть іншої, за чорною роботою змалку, і не вивчили. Прості думками, щирі серцем, небоги — щоб ви таки колись кращої долі зазнали! Подають Корнилові ключі, вказують йому кімнату й залишають самого досипляти решту ночі. Олив’яно-чугунний тягар того сизого, набряклого надрання поклався йому, разом з обважнілими спогадами, на груди й навіть у сні гнітив, ніяк уснути не давав. — Побачу Орисю, таки побачуся нарешті з нею, за таке море часу, після стільки пережитого — беззвучно нашіптувала свідомість. Уранці зійшов униз, а там уже юрба пришельців, селян і міщан усуміш — в неспокої, невпинному порусі, в постійних допитах, оглядинах і придивляннях. Вийшли на велику стрічу, це бо з яких тридцять років, а то й більше, не бачили себе. Важко й розпізнатися взаємно, бо коли то було, тільки що з дітей повиростали — на обличчях слідне недовір’я, невпевненість, збентеження. Он кидаються дві, немолоді вже жінки, собі в обійми, таки впізнались, плачуть і застигають у накіпілому поцілунку, не розірвеш їх

більш — одна повновида, вигадливо прибрана, в модній зачісці, пальці в перстнях — з нового світу. друга худа, зламана працею й недугами, закручена в хустину, в сірій нагортці — звідсіль, з цього оплаканого раю. Не знаходять слів, лиш — „Ганю”, „Касю”, та й похлипають. Ті розчаровані, бо даремне сюди прибули, до тих знову ніхто не приїхав, інші тижнями чекають і не дочекаються. — Чи, бува, про таких не чували? — розпитують в усі боки. Деякі встигли вже заспокоїтись, побачившись, а он ті й досі не надивляться на себе. Корнило довго придивляється на коридорі до прибулих з вулиці й завважує перегодя старшого, змізернілого чоловічину, що мусив добре натомитись вистоюванням, бо присів на сходах, похиливши голову. — Начебто й він, сестрин чоловік Семен, така ж дрібна постать, тихе обличчя... Знає лише зі світлини, то й не певен, чи той сам... Не то щоб старий, та от сивина, мабуть таки Семен? Що ж, підійде, запитас.

— Семку, невже це ти?

— Господи, таки ти, Корнилю? Тож то новина — і вже обнімаються, стискають собі правиці, поплескують себе по плечах, позирають один одному з недовір'ям і радістю в очі.

— А сестра, діти? — переводячи віддих, обривчасто допитується Корнило.

— Як життя-буття? — поквапом додає.

— Вони дома, чекають гостя, ще й як чекають! А, всякі гаразди в нас, почуєш згодом, добре, що ти тут. На все буде час.

— Не багато його.

— Та скільки ж?

— Три дні.

— Так мало? От погано, але що вдієш? Ну, якщо так тоді поспішаймо, час не стоїть. Так і прискорили ходу, бо й не багато того дозвілля й дуже вздрити сестру запраг ураз Корнило. Тільки ж дорога не близька, трамваєві вози набиті людом, і не жди, мимохіть крок сповільнюється, не одне, давно бачене, іншим здається, Корниловий зір повнить-ся жвавим міським життям. — Он твоя колишня школа — враз легкий товчок Семена — тепер десятирічкою доводиться, туди й мій хлопець ходив. Фронтон будівлі той самий, що й колись, та ріжниця двох світів непрохідна, вже й сама назва на те вказує. — Десятирічка — мізкує Корнило, —

чи багато залишилось тут із його клясичної гімназії? А ось вибігає з установи одне, друге з-поміж молоді, цей про фут-бол мову завів, той на кіно повернув, але вже по-чужому гуторять, і не відчують зневаги над рідною мовою. Заболіло Корнилові від цього, кидає коротко Семкові — тут своєму не говорять? А той на те йому лиш — от, як сам бачиш. І говорять, і ні, коли й де, і як випаде.

— Бач як, ми колись зайшовши й до чужої установи, по-чужому не озивались, своє відстоювали.

— Змінилися часи, стали інакше виховувати.

— А ви ж, батьки, що на те?

— Провду мовивши, і трохи відмовчуємось, аби була нашого лиха й діти не зазнали.

— Он яка тут свобода сумління. Свобід тих на папері в них чимало, та поважся лиш упімнутись за яку, й горе тобі — камінням налягали думки й, ішовши, стали загортатись обидва в мовчанку. — Може так і краще — встрявав інколи Семен, — а то була хто непрошений переслухає.

Корнила опановувало велике хвилювання, це ж після такої доби побачиться знову з Орисею. Яка вона тепер? Певно змінилась, небога. Стільки пережити за свій вік — страхиття, в'язниця, концлагери, воєнне лихоліття, фізичний і моральний терор без кінця... Просто чудо, що все перенесла. Безмовно поспішають залюдненими вулицями, у Корнила враження, що залишив їх учора, ті ж самі, лиш тут і там якусь нову будівлю надпочали, а тепер незугарно стирчить вона своїм оголеним риштуванням.

— Це політехніку розбудовують, ще коли як почали, та от ще й досі... — стиха коментує Семко, торуючи собі шлях повз строкаті згустки прохожих. Місто пульсує в усі б'ючки, саме найбільш активна пора дня, гудуть грузовики, шумує натовп, купчаться міщани при переходах площі, збитою хвилиєю перекочуються на той бік, розливаються по базарах, склепах, трамваях і тролейбусах. Допадають і вони до одного з возів, що ось, обліплений мов мухами, покидає зупинку. Припавши й собі до сходів задньої платформи, пружать сили, мостяться в середину наполегливо, з іншими стримлять угору й отак, стиснуті з усіх боків мов оселедці в бочівці, вже й не спроможні здати важко здобуту позицію, виїжджають, як поплавці на бистрій течії, з набитого, розгуканого міста. Місто рідне — не своє...

Коли зазеленіли городи передмістя й у трамваї стало проріджуватись, раптом Семко злегка штовхнув Корнила, й із відзивом — ми вже на місці, тут висідати треба — проскочив до виходу, й оба нашвидку злізли з воза. Крутою вуличкою, повз кучеряві садки, одною, другою вибоїстою доріжкою й обніжками, діпняли вкоротці до загороди, що вся з ворітьми потапала в густій зелені виноградника. — Партер з одним поверхом, ось і весь невеличкий будиночок, а до нього ще й інші подібні притикають — відмітивши в тямці, Корнило проступив за Семком через тісний коридорчик і по ще тіснішій сходовій клітці вийшов вверх. — От і наше приміщення — наче з полегшею, зідхнув Семко. Тут, у тьмяному присінку, на порозі свого скроменького мешкання, кинулась йому на шию сестриця Оряся. — Довгенько виглядала, аж таки дочекалась — прорвалося з її вуст, ураз і сльоза зволожила Корнилове обличчя. Він же тільки щільно горнув свою рідненьку до себе й довго не знаходив слів. Тоді вдивлявся в неї кількома наворотами — ти не дуже і змінилась, голубко — півзвучно заговорював і відгортав кучері з-над її чола. Зразу й усі всадовились гуртом у світличці, і попливла живо мова, переплигаючи радісними виплесками німуючу пропасть десятиріч. Тут же щораз нові гості, свояки і близькі, почали сходитись, не даючи чутливій парі — братові й сестрі, хоч декілька хвилин побути виключно з собою, удвох. — Велика й гарна родина в тебе, сестричко — встигав лише перекинутися з нею словом-двома Корнило, так же само, як і сестра із свого боку здобувалась лиш докинути слівце в загальному оживленому різноголоссі, при чому й випало їй попоратись біля недодареного обіду. — Годі, ще наговоримось за весь тиждень — потішала себе й його, та бач, Семко тут же й підхопив — а що ж, коли він тільки на днів три до нас навідався... — Ну, як же так можна? — сплеснула руками й малощо не заголосила Оряся, тож братові довелось заспокоювати й вяснювати незвичні умови свого короткотривалого приїзду. — Алеж тільки подумати, по такому часі, Господи! Що це день-два? Та ж тут і місяця мало побути разом, розказати собі свою доленьку — уболівала сестра. — Цить, Орясе, навіщо даремно хвилюватись? І тут не ми, а за нас рішили. Та ми звершимо... Тих кілька днів, що нам залишилось, за роки стануть. Сьогодні й завтра наше — чого ще бажати?

— потішав він, отираючи платком налляті сльозами очі сестрині, а вона все дивилась на нього й не могла надивитись. Як доля розлучала, дітьми весни ще були, а тепер — куди там!... — Ой, і наснився ти мені, братіку, наснився за всі ті часи, а ось і сама не стямлюсь, чи це на яву, чи бува знов не сон? Але ти постривай! — і отак заговорюючи, то відриваючись від брата, то знов прибігаючи, всадозила його знову й почала метатись по кімнаті. — Сама не знаю, з чого зачинати... Та брат підхопив сестрину руку, горнув її й тулив довго до себе, й переконував про їхню спільну, болюче коротку, а все ж наявну дійсність — хвилину об'єднання... Тоді вгощались обідом і гуторили... Згодом заходили одне по одному дальші рідні, близькі й далекі гості, вітались — і впину не було взаємним вивідуванням, нечужаному оживленню й невтишній гутірці.

Як звечоріло, Корнило з сестрою випросились на силу з товариства й зійшли вниз у прихатній садок на передишку й тиху розмову наодинці. Хоч і на часок, таки пощастило залишитись удвох і обмінятись потайки скипілою піснею минулого. Серця переливались водно і ще раз моновними спазмами здригались від пережитого горя.

— Як пекло пройдеш, то все чергове меншим лихом сприймаєш — зідхає Орися. — Дітям твоя недоля відома? — стиха й собі Корнило.

— Може і краще для них, щоб не все знали. А то кінця отій муші не буде.

— Не від тебе почують, інші перекажуть — поринув у гадках він.

— Отак воно й є — погодилась і сестра, й довго безмовно позирали одне на одного. Тоді з глибин наболілої душі Орисі видобувся глухий стогін і враз прорвався потік накипілих кров'ю слів — О, чому, Господи, зсилаєш на нас таку гірку, невдячну долю? Інші, може й менш гідні народи, живуть свобідно, панують, а нам завжди в неволі вік коротати... Ох, і який же нестерпний це хрест — народитись членом поневоленого народу! — і судорога стримуваного плачу стрясла Орисиним обличчям. Корнило пригортав ніжно сестру до себе, довго голубив цю безмежно дорогу істоту в її горі, долонею торкався розгаряченого її чола, з виразом нашіпував — Сестричко, важке буття нашої батьківщини, але величне своєю праведністю і плідне страж-

даннями за кращу долю людства. Що з панування світових народів, коли несправедливістю воно позначене й уживанням на нещасті інших?... Дочасне таке панування й мертва його спадщина. Народитись у лоні панівного народу — це так якби дістати задалегідь усе земне матеріальне за ціну збавлення духової істини й вічності. — Це ж насправді так, як сліпому народитись, тоді коли нам дано побачити світ у цілій його наготі. У них засліплення на правду життя — у нас прозріння до неї. Пізнання істини лиш тим доступне, хто народився до повної свідомости існування зла й конечности боротьби проти нього, за перемогу добра. Тож будьмо гідні свого високого покликання, дарма, що воно нічого більш, лише страждання й боротьбу, і свідомість змагання до далекої цілі вістує. Аж тепер, сестричко, аж тепер усвідомлюю так чітко, як ще досі ніколи, віще значення віри наших рідних пророків — вітчизні суджено бути сіллю землі й наріжним каменем вільної будівлі майбутнього. Так як є, Орисю, в тому либонь уже вища доцільність провидіння, отже не нарікаймо, що народились у проклятому підневільному стані, а навпаки, черпаймо животворну силу з пізнання особливого призначення важко досвідчаного народу в усьому бутті заблуканого на манівцях людства...

Корнило ще довго звирявся перед сестрою, виливаючи з душі своє глибоке переконання в майбутню велич гнобленого народу, що пізнав правду, і спроквола сходило на неї заспокоєння, огортала й її тиха впевненість, що народна недоля має свій глузд, що всі ті вікові страждання не даремні, що за прозрінням розкриється для розп'ятої країни шлях до світлості.

— Якби тільки нові іроди здорових пагінців нашої деревини зарання не знищили — тихою пересторогою вирвалось їй глибоко з грудей, і Орися, не зводячи очей з брата, повела скороговіркою — адже й тобі це не тайна, що в нас діється. Виховали якось молодь свою, ще вона зовсім не переборола в собі це страшне засилля маразму, починає протверезати від дурману, аж тут зразу до неї ті опричники із своїми намордниками пристають — з домів забирають, туди, в холодну запроторюють, перетримування, допити, а якщо й не ув'язнять — постійне слідження, залякування, гоніння, а то командіровка на цілину, побір в армію й таке подібне. І що тут вдієш?

— Треба мудрої постави на те, щоб доцільно діявши, все ж таки вберегтись — озвався Корнило й почав усіляк шукати виходу з того заплутаного безвихіддя. Тоді, згодом — А між молодцями, там, серед гостей на горі, не знайдеться такого, з ким можна б мені одверто порозмовляти?

— Чому б ні... Всі вони і щирі, і несебелюбні, і похопливі до великих ідей, тим-то й турбота за них, аби не попали в засідку. А ти ось передихни хвилину-дві, я зайду до себе й вишлю сюди вниз знайомого сусідського хлопця, поговори собі з ним, якщо бажаєш. Корнило погодився й сестра, не гаючись, пробралася на верх. На юнака не довго й чекало довелось. Стрункий і рослий, смаглявого обличчя, з чорними, навислими кучерями над погідним чолом, він на вродливого цигана скидався.

— Ну, що ж, жити стало краще, жити стало веселіше? — злегка посміхаючись, повів розмову Корнило.

— Атож, або, як у нас мовлять — свобідно й собі заговорив юнак, — так уже пити хочеться, що аж і їсти закортіло. Після такого вступу невимушено поллялась дальша мова.

— Як же вам, молодим, можливо тут устоятись? — з черги попитував Корнило.

— Живеш так, щоб чужого не рухавши, свого не дати скривдити.

— А коли по ваше посягають, тоді що?...

— Тоді йде боротьба на життя і смерть — поразив Корнило юнак рішучою й несподіваною відповіддю. Такого то й учити більш не доводиться — відмітив подумки Корнило, й пішла дальша розмова на пекучі теми.

— Ми хотіли б надіятись більшої єдності й ударности, зосередженої сили від вас, замість розпорошености, розладдя й різномисля, що зумовлюють кволість — заговорив у проході юнак, — бо в нас такий підхід самозрозумілий. Посилений наступ противників цементує рідних людей в один моноліт. — Вас багато таких, що подібно думають? — Корнило.. — Ми всі такі — резолютна відповідь. — І як ви оце боретесь, громадою, гуртом, самотужки? — допитливо він. — Коли люди одної думки, то й загал однодушно поступає — поспішно встряває юнак і далі — одне за всіх, усі за одного, бо доля всіх від одиниці залежна... Так, дійсно на од-

ному мільйонів стан стоїть. — Уважайте, щоб який непокликаний між вас не попав. — Що там одна, друга жертва на жертівнику нації, коли й на найбільшу пожертву, найбезогляднішу дію треба бути готовому. Ворог не перебирає в середниках утисків і переслідувань, то й нам треба ставати на тотальну боротьбу — всіми засобами, за всіх умов, кожним можливим способом до цілі. —

Корнило ще довго після тієї пам'ятної розмови згадував окремі її вершкові точки й серце його височіло, ще і ще раз заключав про себе — з такою молоддю за майбутнє народу не страх.

Тоді години побуту в батьківському місті почали хвилинами промикати туди — у пропасть часу. В тінях одного вечора побув у князівській церковці й гуторив з душами предків, відчуваючи їхню присутність між товстими стінами храму, в льохах запорошеної давнини, в суворих обличчях з картин відрокотаної бувальщини, під важкими склепіннями, що висли й над старим князем Данилом.

У досвітніх годинах чергового дня припадав до руїн могил володарів своєї душі — це вони, що на порозі нової доби, впавши за волю вітчизни, були його дороговказами, на порозі його світанку життя. — Глядіть, як там будете — промкнула осторога юнака з учорашньої розмови — аби, бува, не помітили вас ті гончі, вони бо й скритно між деревами, з далековидами на неуважних чигають. Тим то й вибрав Корнило сірий час до сходу сонця, тоді відомо — всяка твар, а поготів отака дрань, ще висипляється. Куди оком не кинь — порите, запущене, німуюче, врочисте місце.

Не відкриєш тут більше того кутка, де знаходився вівтар під час зелено-святкових відправ, не впізнаєш уже і площі всенародного збору. А як же тоді вінчалась душа, власне тут, серед гнітливих буднів, сляним ореолом!... Одна руїна тепер їжитья, гідка доба загального приниження двигтить... А згадаєш, іще й сьогодні, ось у цю хвилину, якось священно настроює своїм нетлінним кладом і пошаною минулого... І досі в душі розгомонюють співи прослави героям, лунають голоси проповідників у честь тим, що все віддали на вівтарі вітчизни, гримить пісня „не пора” грізним визовом усім напасникам і насильникам волі... Згодом привітав ще Корнило в супроводі рідних місце супочинку

заснулих батьків, а тоді спинився на коротко в порогах свого дитинства. Наприкінці, з німим боєм в безодні грудей, осиротілий, розцілювався з найдорожчими на прощання. На ще одне, довге либонь, незвідане розстання... Силоміць відганяв рої лебединих згадок з останньої, просльозеної стрічі, аби серцю жалю не завдавати. — На кого ж ти нас покидаєш? — мов за небіжчиком, в'янули в далині слова невисказаного горя покинутих, і ковтала їх безслідно відстань залізничного шляху.

За димарями, перекинутими мостами, фабричними спорудами й масивами будівель передмістя, ховалось ув обрійній млі його місто. Його й не його. Коли ж бо насправді було воно рідним? Ані за „моцарствової“, ані тим паче за „сдиної, неділимої“, сьогоднішнім. Знову тут усюди своя мова в наймах у чужинців, колись польщині, а тепер „старшобратній“ поступаючись. По прилюдних місцях і по урядах своя людина чомусь тільки шепчеться, на боки озирається, на одверту виміну думок не похоплива, свого пристановиська невпевнена, словом, веде себе не як домовитий господар, а як наймит достемсний. Про те окрилене слово й сердечний вираз, що їх вільна людина до своєї, вільної, звикла вживати, адже й мови не могло бути. Сухий тон і відмежування панували в його принагідних зустрічах з цим чи тим урядовцем. Щопиш подасть було бережливо якусь новину з широкого світу, подібно ж отримавши скупу відомість із місцевого терену в заміну, й розмова раптовно обривалась, ще й не зав'язавшись. Тут і там видно було у співбесідника якийсь натяк на щирість, слід доброї волі, але зразу нагадається йому тверда дійсність, спорхне в голові осторога — мовчи, язичку, аби не проговорився, і в цю ж мить ухопиться він підсвідомо за порятунок, водночас і добрий привід віддалитись від замінованого поля — ну, гаразд, славно було зустрінутись і поготорити, тільки ж от що, гостю, мені покищо ніколи, отож ви вже пробачте — і так, черговий раз розходились назавжди земляки, ще й не наблизившись до себе й не заговоривши по душі. Он яка гнітюча атмосфера, он яке хистке життя в рідній місцевині. Така вона й рідна на сьогодні.

За думками й не спостерігся, як загорнулись серпанком сивої далечі старі червенські пригороди і присілки, попере-мінно змайнули зупинки Буськ, Броди, аж ось і Кременець проказує гірке слово — прощавай... Звідсіль колись вийшов його милий друг спільних загрозливих днів скупого студен-тського побуту в тій фатальній, неспочутливій до життя і краси добі. Де ж він тепер? Чи хоч пережив ти, Борисе? Та й ти родом з Кременця, шляхетний віщуне сусіднього наро-ду — тут почував ти себе як дома, тільки в цій країні сприй-нявши правдивого Бога, на нашій благословенній землі знайшовши куди щедрішу батьківщину, як там — серед ви-роджених твоїх земляків, у країні пажерливого, жадного лясського поріддя... Снується хмаровиння по небу, наниза-ються в безконечне гадки...

На північ розполохом мчать похідні шляхи минулого на Дубно, на заході ж звідтіль усе німують історичні поля битви під Берестечком, та тобі немога туди, Корниле. Твоя путівка виминає наче нарощне ще один національний запо-відник, старий козацький зародок Остріг, і різким поворо-том бере напрямок на Рівне. Тут його в музеї Ровном прози-вають, указуючи на його вирішне значення в боях з „бан-дами”. Тут і перепочинеш після втомливої подорожі в душ-ному вагоні, прохолодинця в гомінких водах рвучкої Гори-ні, загадаєш кому про колишні пластові табори на цьому місці, розмовишся з добрячими краянами, яким інакше не можна, як тільки звеличувати своє незугарне теперішнє. Тоді, Корниле, присядешся з супутниками вітчизняної мандрівки на далекобіжні вози й довго ще мірятимеш далекі путі до золотоверхої столиці. Тут і там висідай, спом’яни офіційних полеглих з останньої війни, а щоб відвідати впа-лих на полі слави в козацьких, стрілецьких і повстанських заповідниках — пробі, і не питай! Широкі, затінені дороги на самій межі бору, так наче й ведуть до головної станиці нашої новітньої Січі, але й тут черговий поворот і — крізь висотній дороговказ на вершку горба, старинний Корець, повз потонулий в густій діброві незабутній Звягель, що його на Новоград Волинський перейменували, а таки Лесиної батьківщини не зуміли приховати — далі й далі на схід, по` через шумливий згусток домів, вулиць і площ, попри роз-гукане перехрестя залізничної мережі торговельного осе-редку, Житомиру, й аж до підходів унапрямку „матері русь-

ких городів". Зелень садів, синь неба, позолоть сонця — все пойняте ясністю простору й білінню фронтонів цілої армії будівель, ось яке перше враження величного міста, якого не стерти з пам'яті!

А там Корнило, не оглядаючись на задалегідь визначені путівки, самотужки вирушив на оглядини, знайомлення і братання з сизим пращуром, а впарі з цим, новочасним красен-городом. Могутен Дніпро все й бурлив, переливаючи громовий розгомін своїх невиспіваних пісень, св. Софія щирим золотом променювала в усюды, зовучи свою сляну ровесницю св. Лавру до піднебесного злету, височів і собі на крутій гірці-престолі св. Володимир, а цілим розмайним простором так і неслося хрещате стоголося дужого велетня... Де б із тобою наодинці поговорити, правдива людино, подвижнику цього вічного міста? — замислювався Корнило і, стурбований, не знаходив відповіді. У храмах літописей уже не пишуть, навіть рідною мовою не привітають, в домах культури, за тріскотною панівної доби й дитирамбами сильним світу цього, про щирю правду німують, її й у хвалебнім домі письменників не вчуєш. Приймають ніяково, збентежено, й ти непевен, на яку ступити. Будеш легким поплавцем, озвешся підголоском — всюди тобі тут, в засягу отечества чужого, повід і товариство, а покажись характерним, прийми гідну поставу, заговори істинним голосом — зразу відсахнуться, неодмінно повіє холодом і сприймеш резерву відмежування. Де ти, непохитний лицарю і праведнику, з ким можна б гугорити мовою тисячоліть, а не дочасним говором всякої малечі пристосуванців? На міліні осів, Корниле, на такому терені ні не зглибити, ні правди не дошукатись... Не спроможен звернутись до хоча б однієї справжньої людини в цій багатолюдній столиці, не годен відкрити серце до когонебудь із таким же щирим серцем, Корнило про себе розмовляв, із власною совістю, водночас із нівеченою, прихованою совістю міста, що її тут доптали і придушували чоботи наїзників. А проте зростала в душі велика віра, що стане це стародавнє місто ще раз яскравим світильником його визволеної нації, коли й досі не погасло його міцне світло, не зважаючи на сили темряви і знищення довкола нього. І тоді щойно здійсниться пророцтво апостола Андрія на всі часи, як і виправдалось воно в ранковій добі старої держави. З таким пересвідченням залишив Корнило

владне місто своїх дум, а тоді вибрався скласти синівський поклін до місць земного побуту новітнього пророка свого народу. Дужий Стрибог все й поганяв його пароплав на могутньому дніпровському шляху „з варяг у греки”, наче відаючи, як дуже Корнилова душа прагне до Тараса.

З вершини його світлої могили в Каневі і йому замайорили лани широкополі, і Дніпро, і кручі... Розкотисто покривав богатир Славута неозорий обшир, додержуючи батькові Тарасові вірність, перекликаючись на сторожі потужним голосистим зовом. Тут, під супровід серцевражальних тонів бандур народних співців, молився на могилі й Корнило глибоко з душі — о, продовжи, Господи, життя поета-страдника в серцях ним надхнених, в серцях нев'янучих — у нас живих і в усіх чергових поколіннях!

У старій козацькій столиці Черкасах, куди Корнило подався згодом за голосом крові, за короткий час уже встигли й затерти сліди нового вірного нащадка своєї непокірної землі. А втім, відчував і тут Корнило, в поближжжі батьківщини пророка, стукіт полум'яної б'ючки вічного життя. Ще й досі б'ється безсмертне серце Василя, хоч ніде не подіблеш на його сліди, творчу спадщину, де не попитай, здвигають плечима, виправдуються.

— Що поробиш, не кожному дано все знати — філософічно відмахнеться який дядько та й піде геть собі від підозрілого розвідника.

— А, може б, ви подали звістку, громадянине? — пробує ще деінде Корнило — адже про вас відомо, що відновлювали пам'ятник поетові в Каневі, тоді може й у цьому ви краще, як хтонебудь інший, визнаєтесь. Не могли б указати місця спочинку місцевого видатного поета, що не так давно й тому помер? —

На те отримав лиш коротку репліку. — А я до політики не мішаюсь — і стільки. Що ж, за таких умов, далі починати? Якби тільки який твір його роздобути... — О, ми всі ж його дуже любимо — прошепотала у книгарні дівчина за прилавком — одначе годі тепер хоч би один томик його поезій дістати, деь позникали. — Після даремних пошуків по всьому місті вертався Корнило натомлений до своєї зупинкової домівки на краю соснового лісу. Душив невпинний кашель, що його напивав від протягу в семигодинному проїзді. Горнув до себе невелику книжечку коментарів до Га-

лицько-Волинського літопису, що йому один столичний книгар скритно перепродав. — Це останній примірник, що зберігся в нас — запевнив, тасмничо додавши — таке тут читати не полагається. — Хоч це має. Та й за таку знахідку незмірно вдячний, тож носить її з нею всюди, прочитує, а то хоч переглядає при кожній нагоді. Настали сутінки, сіоріше б до його замиської станиці, а то, чого доброго, і дороги згодом не знайде. Збочив з головної вулиці, з її метушливим проспектом, високими однорідними домами, театральним будинком і гуртуваннями людей біля трамваєвих зупинок — тут і неможливо гудуть машини, такий сопух зужитого пального, а найгірше вражає Корнилові вуха оте всюди наявне язичіє у прадавньому козацькому місті. Окрайцями передмістя подався в бік Дніпра. Десь тут він мав і жити, тут і світом нудив, одностудців даремне шукаючи. Туди певно, на цьому „дикому острові” блукаючи, самотній тугу розважати ходив. — Ех, рідненький Василю, чого б я за те не дав, аби тільки ти жив, щоб темер можна з тобою сюди на щирі розмову-пораду вийти! — отак і в'язли гадки в утомленій Корниловій свідомості...

Коли вже зовсім залишав місто, щойно тоді потрапляв на свою рідну бувальщину — білені хатини, присадибні городи, рясне квіття в підвіконнях, густі вишневі садки, а над усім духмяний запах м'яти поноситься... Черкаси, Черкаси — водно переливалося в Корниловій, обважнілій простудою, голові — авжеж, що й характерне ти містечко... Увесь наш народ оті язичники тобою прозвали, ще й досі про нього так же відзиваються. І не даром. Не тут же, в боротьбі за козацьку волю, якій сам і початок дав, наклав буйною головою Христофор Косинський? Не на Черкащині, цілі сторіччя згодом, родився ти, В'ячеславе Черноволе, що привернути права свому народові ще й досі домагаєшся? Гідний нащадку свого великого земляка, Тараса... Десь тут неподалік, на оцій корінній землі козацькій, і ти, Алло Горська, задомовилась, за потоптані займанцем права звідси не раз постояла, поки й сама головою не наклала. Либонь не рідко з Василем тутечки раду радили, як на підлого тирана встати... Василю, В'ячеславе, Алло — не ви це біля мене, не вашу мову чую, не ваші заклинання — радше полягти, а не здатися?... Шумить, хвилює сивий могутен-

дідуган... У вічному говорі тому, що на гомін долі скидається, зачуває Корнило раз-у-раз переклики рідних свободолюбних душ, іще з сумерків історії і до сьогодні... Вірним до загину своїй землі переводу немає.

Дніпро в цьому місці морем розлився, другого берега й не доглянути. Такого масштабу річної потуги не доводилось досі бачити й либонь не доведеться. Йде Корнило — дороге серцю річище змагає кудись у неозоре праворуч, підміські домики і присадибні городи в зіллі й у квітті виплигають що крок ліворуч, супроводять його весь час упродовж поворотної дороги на ночівлю. Пора відпочинутися б, завтра бо настане ще одна пам'ятна подія — провідає ж пороги великого сина цієї прекрасної, дарма що поневоленої землі.

У неділю вранці й вибрався туди в цілоденну поїздку. Уздовж степової дороги багато цікавого вгледити — ось історична місцевість Сміла, відома з легендарних переказів про геройську дівчину, що життям для громади жертвувала, далі ліси й левади, а он і пам'ятна з давніх кріпацьких часів, колишня панська посілість Вільшана, ще яка верста-два, й уже кожна мить побуту на цім священнім терені стає Корнилові немов увічною — це ж бо опинився на дорогім клаптику землі, в батьківщині рідного пророка. Оце побіч два селища, точно близнюки — Кирилівка й Моринці. З одного у друге всього обширна галявина, отак полями часто сюди й туди просмикався малий Тарас, особливо ж, коли запекло на серці. Кирилівку в наш час на Шевченкове перейменували, а Моринці, з могилою поетового батька, так і затримали за собою давнє наймення. Прибувши до мети призначення, зупинився мандрівний гурт на кількогодинний постій. Місцеві жителі неабияк і вшанували гостей — вийшли зустрічати під супровід міської оркестри. Село небагато змінилось від часу життя його найбільшого сина, одне і друге. Тут і садки вишневі і хатки дерев'яні, а ось і одна під стріхою, та ж сама, що й тоді була, тепер музеєм етнографічних знадібок служить. Порозходились туристи по всім довкіллі. Став Корнило на місцях поетових розпитувати, про це й те вивідувати. А й тут мало хто рідною мовою йому в відповідь, хіба що в музеї.

— Як це так, люди добрі, — обрушився він — що й на Шевченковій батьківщині свою мову лише зрідка вчуєш?

— А що зробите? — йому якийсь сердега на те,, й далі вже нічого дивуватись, усе ясно. Дійсно, що тут одинцем вдієш... А втім зустрічав же й у столиці земляків значних і впливових, що то про них кажуть, „запродались не за страх, а за совість”. Усе лише „што” і „как” між собою. Що це за люд такий!?... Прикусивши зуби і проковтнувши біль, пішов він лічити душу в поетові хороми, де й находився, й намолився, і квіток призбирав... Днювати й ночувати бажання Корнилові в тій святині, де він проживав і досі живе, де кожен залишок про нього розкаже, де кожен закуток цілувати б, бо на нім і не простигли поетові стопи... Проте реченець короткий, — поглянь ще на хату дяка Богорського за склом, прослухай звіту управительки музею, таки Шевченкової своячки, обдивись по кучерявому від цвіту й зелені заповіднику поета, помолись на могилі знедоленої його матері, ще раз приклякни на цьому заповітному ґрунті — й уже вибирайся далі у свояси. От, де твоє дитинство вбоге опірювалось, де крила проростали до найвищого злету, де мачушина доля привітала тебе побоями на світанку життя — величний, праведний духу!... А тоді як нарощне, пліч-о-пліч із поетовою долею, зірвалась хуртовина, прошуміла і пішов зливними хвилями дощ, прогнавши туристів під захист їхніх автобусів.

В обличчі врочистої зустрічі з нетлінністю поетового буття, здалися суєтними враз уся гльобальна метушня, столунний крик дочасних верховодів, тлінне панування і приземні дії збавлених духа. А ось тут одне зацьковане життя ушляхетнилось, одуховилось, дало безсмертний пл.д своєї людяности на цілі віки... Там же, пусті володарі пишних пірамід нашої доби, у правді спроневірившись, із людяности виродившись, ні сліду по собі на шляху кращої долі людства не залишать. А могли б, як би лиш захотіли в широкому світі пізнати цю правдиву людину, прийняти її просту науку — бути людьми, пригорнути заплакану матір, обняти найменшого брата. Правда, там цього не знають, то й менша провина, як у поцейбічних можновладців, що багато й чують, і бачать, і повинні б знати, де чеснота, а де злочин панує — проте пустословлять, лицемірять, кривлять умом і серцем, апостолів правди переслідують. О, таки не мине вас кара, лиходії, як і він сам вам випророчив. І не

поможе вам, що прикрились мантиєю його звеличників, бо одне говорите, а друге чините, розписали лозунги на стінах, а відкинули з душі й життя сутність його вчення.

Побувавши на цілющому терені пророка, Корнило мов запричастився й набрався оновленої снаги — зміцнилась віра, відкрились нові обрії думці, життя начинилось глибинним глумом. Що з того, що лукавлять по цілому світі з людиною, насилують її, зраджують людську, Богом дану, природу, зогиджують богоподібне обличчя людське, виносять на п'єдесталь голу плоть і на смерть заголоджують духа!... Що з того, що банальне й незугарне стає всюди панівним, суттєве ж, етичне не доходить до голосу... Що сила стає законом, а правду ув'язнюють, що блиск і галас панування приваблюють, а мовчазність чесного життя відчужує людей — що з того? Все бо світове — гріховне, марне, проминальне. А ось моральні завдатки, дізнавши вогненного очищення, ще за земного життя набирають абсолютної вартости, перемагають згодом смерть і здобувають людині вічність. „Плоть ничтоже, дух животворяще...”

Корнило вертався з довгої заморської подорожі перероджений. Стільки рідного зімкнув у своєму серці, що на ціле життя станс. Так докорінно сповнила його криштальна стихія первородної вітчизни, що й розділиться з вицвітом її бруньок усюди, куди б тільки доля не завела в чужинецькому світі. З нерозлучною тямкою про поета-чоловіколюбця зігриватиме прохолоджені серця своїх і чужих співжителів, даруватиме скарб братерства там, де людина людині вовком, житиме опромінений духом правди й любови та породжуватиме цей дух у світі фальшу, нетерпіння й розрахунку, змагатиме до справжнього, гідного буття на цій землі животіння й усього дочасного... Щиро служитиме ближнім, скидатиме з їх очей штучну полуду, не покладатиме рук у чесних трудах і, на сам початок, відвоює й об'єднає свою сім'ю — щоб були син, і матір, і люди на землі.

Прощавай, обважніле провинами, спокутане минуле! Для Корнила народжується запліднене духом рідної землі, продуховлене вічним буттям його народу і продихане істин-

ною поетовою людяністю, нове майбутнє — визволення з тілесних оков, де немає більше страху за існування, ані безконечних екзистенційних криз, а просвічує життя під зіркою вічності. Духовий мир огортав Корнило, коли літак причалював з ним до його теперішнього пристановиська. Степи і полонини, безмежна синява неба, щедрота сонця — як там, у країні його предків. Літак приземлювався на лєтовищі загубленого серед степового засилля містечка далекого заходу. Господи! А ось і вони серед людей, що вийшли назустріч... Яке ж було Корнилове здивування й яка нечувана радість підіймалась у грудях, коли догледів унизу дружній гурток своєї сім'ї, що з запертим віддихом чекала на його поворот!

—**—
*

Знову спорхнули крилаті дні й довго поносили Корнило блакитним надхмар'ям. Але й у видолинках жити тепер було не так то вже невлад. — Що ж, на дітях знаку чужини не зітреш, і не намагайся, а проте запускай добре зерно щоглибше, напропале не піде, колись, хай і назимком, проросте — отак не раз багатів він думками. — Не турбуйся, не минула ж їх матерня спадщинна порода, прийметься певно й частина батькової. Амалію ж теж залиши в мирі, силоміць же милим не будеш. А пройдеш життя, вірний своїй самобутній природі, то й слід по собі залишиш і вкажеш напрямком до праведної цілі, та й цього досить буде з тебе. Віддай людям, що людське, аби довжним супроти них не бути, свого ж власного роду, гляди, не посороми, адже він справді сіль землі — підуть у непам'ять і могутні світу цього, а він своє місце під сонцем таки добуде й своє віще слово скаже. Так йому законом Божим велено і у книзі буття записано... За розважливу поставу іноді й шану зазнав.

Примирився з сучасним Корнило, почав жити спокійним захисником своєї визнаваної правди, не накидаючи її нікому, а втім вона своєю природньою простотою й ненавмисністю переконувала. Не гнівила його більше чужа непричасність, власна ідея не засліплювала. Чужого світу похапцем не зміниш, рідному приступом тут не промостиш шляху. Стривай, Корниле, не хвилюйся, коли тебе не ро-

зуміють, твоїх цінностей не сприймають, за своїми, менше вартними, вганяються; поволи до піднеслішого світу вгору, пастки трясовини викривай. Тривай у своїй досвідній настанові, та не заплющуй очей на дійсність; нехай вона не тривожить тебе й не розчаровує, ані не зводить на манівці бездоріжжя. Вона така ж бо є, як є, її одну знають чужинці й тобі поруч із нею жити. Отже й від рідні неможливого не вимагай.

Коли ж утомлювала й надоїдала буденність, а засилля метушливої товпи дух забивало, виходив Корнило на своє степове відсвіття зачерпнути дужого вітровію й від оздоровного материка набратись нової сили. Ті ж самі картини цілинного краєвиду — взимку посірілої вирівняної тверді, зеленої повені збіжжя весною, зужитої і втомленої посухою землі, високого, прозорого неба й соняшного зализу в кожному іншу пору, а стільки розмаїтого говору в нього — різного вечірнім смерком, у тихі досвітки, на життєдайній провесні, влітку, чи перестиглою осінню... Наздогінці думкам, з полегкістю спущеним із припону, нанизуються незрушені терени ловів давніх жителів-індіан, пробігає гадюкою захищений залізничий шлях — на ньому ж аж гуло від стукоту ще з піонерських часів донедавна... Простує Корнило далі — зненацька виринає, як оте сновидіння, перекинутий над Великим Потоким міст, тут же в тямці зразу й похитуються повислі на ньому три вояки з доби беззаконня, сторічної відстані, а втім не тільки тоді лінчували. Ще далі — й відкритий степ, безкрас небо, надмір повітря й обзори на всі боки. Тут уже все — гадки, події, безмежжя довіклля, завирує в одному буйному, одчайдушному крутежі. Віддих дедалі жвавішає, двигить ще чавунніше небо, підводиться все вище розпілля, в далині все більше вужчає гостинець, збивається веселкою в гору і звабливою стежиною так і зве кудись за перевал, у неозорість невідомого привілля... Не раз питав себе, намагаючись відгадати мету мрійливої мандрівки тієї підобрійної стежини — куди веде вона? Настроєва мить підказує — кудись у синє невідоме, та дух не вдовільняється. — в безмежне, вічне сягаючи... Людську вічність загально сприймають, як потойбічне буття, після пройденого, земного шляху, після дочасного. Не так у гадках Корнилових. Для нього вічність — це й тепер, і вчора,

і завтра. Раз Творець у світ послав, значить, і вічністю наділив створіння. Форма буття може мінятись, але воно саме існує і триватиме завжди, поза обмежену дочасність, як і в різних формах існувало й передше, куди ще до стадії дочасної свідомості. Тим-то й не лякається Корнило смерти, мовляв, оце й закінчення всього існування. Вона для нього тільки побажана зупинка, відрадний перепочинок на шляху до вічного існування. Бо й чому ж лякатися смерти? Це ж приятель створіння, що веде його у дальший світ, не даючи застоюватись, живцем померти. Декілька років, десятиріч пізніше, чи вчасніше відійти з дочасного — яка різниця з погляду вічного буття!? Та ще кажуть люди — помер, відійшов на завжди, сліду по собі не залишив... Як не продумано! А предки ж, а майбутні ж покоління, хіба не послідовна стежина людського існування щоплиш ув одному роді, племені, народі?

Корнило теплом проймає свідомість урятування домашнього вогнища — цього особистого дочасного захисту, земної пристані, а втім почуває себе й рідню свою не окремішньою часткою, а органічно пов'язаною з цілістю рідної спільноти. Сім'я рідна йому, як і рідний його вітчизняний світ, що носить і голубить його в серці, дарма що й буваючи не рідко в самотині...

Найрадше виходить на свої зустрічі з природою під кінці тижнів, удосвітки. Свідомість відпруження в натомленого працею й безліччю завдань немало тут важить. А ще дужче, мабуть, потреба від нав'язливих буднів обмитись, просвіжитись, підвестись до вищих духових площин. Тут він віч-на-віч усього найкращого, найосновнішого, найдовершенішого на цій землі. Тут його задушевне причастя. З тінями нічного погасання відлунюють погрози, зникають злочини цього недосконалого світу, і Корнилова душа, провітрена леготом чистого передранкового подиху й оживлена проблисками Хорсового сяяння, просвітлюється, знову готова на своє очищення — світанкову молитву. Десь тут, неподалік від передміських скреготів, стоїть і його придорожній вітряк. Якимось чудом збережено його від хапких долонь доцільної практичної людини. Справжня небувальщина поруч полиску сусідніх облаштувань зумовлених вигодою сучасників. Стримить собі вітряк у повітряні просто-

ри якимось дисонансом, рідким пережитком з минулого сторіччя. Ніякою доцільністю більш не виправданий, усе ж, наче на сторожі, триває, глутаючи вітрові набіги, вряди-годи відмахуючись від них своїм легким крилом. Хоч і височіє в піднеб'я, насправді ж глибоко в докорінному минулому застряг... Чи довго ще терпітимуть його неприємність до головкружного руху доби? Агов, Корниле, а чого тобі сюди — до вітрякових вимахів? Уже ж не до Донкіхотових подвигів тобі — пора не та. А чи, бува, пісня давноминулого не приваблює на супочинок змороженого трудами? Ні, не те, відсахнувся Корнило. Що відійшло туди безповоротно, те не повернеться більше, прощавай, минуле! А втім, не всьому з минулого прийшов кінець. Краса — вічна, шлях до світла, правди, добра залишиться завжди дороговказом людському родові. Його й мостити вірно далі йому й духово спорідненим — тоді й дітям рідна стежка близькою стане й підуть колись по ній, продовжуватимуть мандрівку до своєї святині... Ішли ж по тій стежині батьки, а перед ними діди, збавлені вигід, без будь-якої особистої користи, а все ж була вона для них дорожчою життя. Навчав поет — раз добром нагріте серце вік не прохолоне, і правда його. Скільки ж бо чесна, рідна, прадідна стежка самобутнього життя природніша й чарівливіша своїй людині від не своїх утоптаних, широких, асфальтових автострад, світових магістраль! Поки покине рідне гніздо дітвора, таки впізнає зародки нетлінної правди й тоді, дасть Бог, і вона сама стане сіяти далі зерна істини по світі. А де вони зійдуть плодами одуховленої краси і спочуття до ближнього, там і не буде більше людина людині вовком, а будуть гідні Божі діти...

Степове розпілля в поближжі нечинного вітряка пливе тирсовими розхвилями в неозоре. Ось сліди колишньої домівки, для якої вітряк висмоктував пильно підшкірну воду із глибини земних надр. Так співзвучно діє енгармонійне довкілля своїм неповинним чаром замир'я на Корнилові відчуття... Висока просинь неба і доглибинна мова душі — яке співзвуччя!

Та либонь вже недовго бути тут мирові і злагоді. Скоро й сюди приволочуть землечерпалки й почнеться веремія. Але хай, радніш її сприйме Корнило, аніж оту адову музику „рок“, що водить по манівцях місцеву молодь. Як би то

захистити від неї й усього того маразму, що її засмоктує, наш надійний квіт! Проте в цьому підсонні така притягальна сила роззявленої безодні пекла, що й чимало з покоління старіших не вбереглося. Вже не конче лякати грішний рід пекельними дияволами, цілі армії їх розвелись таки тут, на землі. Хоч би тільки не було їм доступу до нашого рідного племені! Але й тут страх як люди понизили лет! Було, пишались чеснотами і братолюб'ям, як залишали рідний край. Високо держали прапори, скромно жили, глибоко вірили. А що ж тепер? Потурчилились, за тепліше місце продадуться, в роботів мамони перекинулись, усе на чужий лад завели, всупереч рідній природі. Гірш ворога суперничать між собою, одне поперед одного штовхаються, аби на чоло попасти, поборкують себе постійно, ні дрібки спочуття до меншого брата... Коли ж просвітитесь, заблукані душі?...

Але годі, Корниле, доволі картати, і сам ти не без прогріхів... Уже високо підіймається сонце, коли Корнило покидає свої самітні привілля, де він отак не раз змагається з супротивними хвилями, проганяючи з минулого людські пороки і рятуючи з бувальщини все найцінніше, що топче сучасна неспочутлива доба.

З-часта визволяється Корнило з затиску міста, виходить на сам вершок місцевого хребта й буває тут довго, доки домашні й суспільні обов'язки назад не покличуть. Тут, на вершині, з вірлиної перспективи, метас звисока поглядом на здрібнілий унизу світлик — осідок тутешньої цивілізації. Вже не осоружно стає, погляд уже не згіршливий, а просто речі міряються у відповідній пропорції до мапи всього світу. Та не завжди обдають ці узгір'я тверезим подихом. Одне повір'я каже, що по них у давнину якась Єлисавета Поллі бродила, коли їй суєтний світ не милим став. Тут і вічний супокій знайшов її невгомний дух, судячи по кам'яній могилі, що їй збудували на шпилі хребта. А все ж іще досі подибують сутінковою порою люди на отих опущених горбах високу, худу постать самітньої жінки на мандрівці. Кажуть, це та ж сестра-жалібниця з тодішньої військової твердині, що добру сотню років тому, опікуючись захворілими вояками, й сама в тифозній гарячці померла.

А може й це хто здалеку Корнила загледів, замість здогаданого Полліного привида? Він бо тут не зрідка походжає, з хижими вітрами борсається. Як ось і тепер — іде кудись навмання, і йде... Повихреною паполомою пружиться в його підніжжі живий степ, вабить у безвість, онде зіб'ється в кучугуру проти величних надобрійних спалахів заграви — і замре тоді дух у Корнила... Враз озветься, занеє тихим щемом, гірка туга за рідною країною, і вже нічого більш, а лиш одну її бачить, як височіє, сонцесяйна й колосиста, до самої блакиті небес, і вже анічогісінько, тільки її райдужну пісню чує, гомінку мову, що душу хвилює, за серце бере. Любо йому тепер, відродно, нічого до того, що б там собі в цю мить світ не творив. Доки непорочне плесо матері-природи перед ним і повірниця-вітчизна в ньому — життя йому миле. Так і береться звідкілясь цілюща сила, і проймає всього снага далі змагати, здобувати для неї, тривати в ній — на чужині. Корниле, он де ще притаєно глузд твого безпритульного буття...

Іде отак просто себе, йде — на мандрівці істина розкривається.

Твердиня Гейс, 17-ого жовтня 1977

**ПОРУЧАЄМО УВАЗІ ШАНОВНИХ ЧИТАЧІВ ТВОРИ
Р. ВОЛОДИМИРА (Проф. РОМАНА В. КУХАРЯ)**

вихованця Української Академічної гімназії у Львові і голови Департаменту Чужих Мов і Літератур Державного Університету Форт Гейс у стейті Кензас

З ГОЛОСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ на прозову і драматичну творчість Р. Володимира:

„Серед українських письменників, розсіяних у країнах вільного світу, творчою активністю, різnorodністю й шириною зацікавлень звертає на себе увагу Роман Кухар (Р. Володимир). Багатий та різnorodний його письменницький доробок. Упродовж 1960-их років появилось чимало його публіцистичних статей, рецензій, есеїв і розвідок, оповідань, навіть драматичних спроб, українською й англійською мовами. Вартість творчости Р. Володимира передусім в іdealістичному світогляді автора, в його глибокій релігійності, гарячій любові до рідного краю, минувшини, традицій, у його змаганні до висот, в тузі за перемогою правди над неправдою, добра над злом, в культурі „високих і світлих постатей”, в пошукуванні нових форм і образів, нового поетичного слова” (Проф. Володимир Радзикович).

„Це історично-епічна творчість благородного таланту, що звеличує безсмертні подвиги українських героїв” (Д-р Семен Демидчук)

„Збірка „Простір і воля” — це не дуже велика об'ємом книга, але вона велика своїм внутрішнім значенням, яким так само, як і іншими попередніми своїми творами, поставив себе Р. Володимир у ряди передових сучасних українських письменників. До чеснот його творчости належить гарна, добірна й чиста літературна мова, вжита свідомо і продумано. Сила, що звертає увагу читачів на твори письменника, родиться з того стану, що Р. Володимир є письменником великої творчої активності, широкого обсягу зацікавлень та непересічного знання й досвіду. Підсумовуючи, культура слова, непересічна техніка віршування, талант і писання творів майстерної прози складаються на прикметні риси творчости Р. Володимира” (Д-р Олесь Бабій).

„Я не простив би собі, якщо б не присвятив декілька рядків знаменитим перекладам Р. Кухаря, який у книжці „Поетія в перекладах” помістив твори із 13 чужих мов (включно з латинською) в українських перекладах, як також переклади з української на 8 чужих мов” (Ярослав Климовський).

„Зміст добірки „Простір і воля” різноманітний. Це описи мандрівника, не зв'язані часом і простором. У дев'яти нарисах показано різні зацікавлення автора, вдумливого скитальця, який мандрує поза межами своєї країни: в Німеччині, Англії, на Пряшівщині та

в Америці. Читачеві особливо цікаво буде прочитати нарис „Над Попрадом минало літо”. В ньому автор подає особисті спостереження із суспільного життя на рідних землях Пряшівщини, з періоду оновленої культурно-громадської дії підчас відлиги в 1968 р.” (Проф. Богдан Чопик).

„Щодо літературного жанру, твори Р. Володимира у збірці „Простір і воля” наскрізь оригінальні. Кожен читач прочитав їх із зацікавленням, а лектура ця принесе йому не одну користь. Подорожуючи з автором, читач довідається про цю й ту країну, а вглиблюючись у роздумування автора (їх у поодиноких творах збірки чимало!), засвоїть собі не одну цікаву думку, не один погляд” (Д-р Михайло Лоза).

„Ідеалістичний світогляд Р. Володимира й увиуклювання високих і світлих постатей притаманні не тільки його поетичним творам, але й новій прозовій збірці добірних нарисів, „Простір і воля”, що вийшли друком 1972 р. у Вид-цтві „Ориджинел Воркс”. У нарисах із мандрівок, особисто відбутих в Європі й Америці, автор представляє нам жінок із мистецького світу. Він дуже близько споріднений з ними ідеєю змагання за одуховлення людського буття і чітким схоплюванням суттєвої миті, також філософською підбудовою у свідомості свого існування” (Лариса Мурович).

„Драматичні твори Р. Володимира є величною прославою вічності України і її бойового духу, що завжди відроджується, навіть у часі найжорстокішого терору займанця. „Сучасний вертеп” безперечно належить до найвидатніших літературних появ на еміграції” (Лариса Мурович).

„У фокусі драматичних творів книжки Р. Володимира „Сучасний вертеп” стоять благородні і шляхетні ідеї, які є основою культурної творчості кожного народу. Було б дуже побажано, щоб ці його твори ставили наші драматурги. Це буде цікавим явищем у нашому культурному житті, бо ширші кола людей побачать, як автор поєднує сучасні дії з традиційними здобутками драматичної штуки” (Петро Роєнко).

„Роман В. Кухар — видатний речник героїчного світогляду, а формально, хоч і не пориває з традиційними прийомами вислову, не чужа йому теж модерна стилістика. Не можна поминути бодай короткою згадкою питання мови, майже педантично виправленого словника, прикрашеного гарними неологізмами та кольоратурними фольклоризмами. „Сучасний вертеп”, без сумніву, належить до видатніших появ сучасної української літератури поза межами батьківщини” (Володимир Гаврилук).

„Р. Володимира можна вважати перемником духового прапора Євгена Маланюка, в сенсі політично свідомого і революційно наставленого поета — члена нації, що піднесла прапор волі й змагає до своєї суверенності... Він заглиблюється в минуле рідної землі і зна-

ходить там ті особливі риси української людини, яких так конечно потребує сучасність, наше сучасне покоління, щоб вибороти свободу й незалежність своєму народові. Р. Володимир шукає вольових людей майже в кожній добі нашої історії і знаходить їх навіть у наших предків кам'яної доби" (Проф. Богдан Романенчук).

„Твір Р. Володимира „Нація на світанку” являється вірним і гідним документом даної доби, тим більше, що таких великих творів про той час у нашій літературі немає” (Д-р Михайло Лоза).

„В часі другої світової війни і після неї молодь України своїм героїзмом, посвятою, жертвовністю, не зважаючи на незвичайно тяжкі зовнішні обставини, зуміла поставити на денному порядку підметність українського питання. Як та молодь виростала, як формувалася, як гартувалася — питання важливе. Дати бодай частинну відповідь на це питання в мистецькій формі оповіді і є завданням твору Р. Володимира „Нація на світанку” (Володимир Кульчицький)

„Добре, що Р. Володимир передав оте „нещодавне минуле” у формі літературного твору, роману „Нація на світанку”, і цим заповнив прогалину в нашій літературі щодо подій між двома світовими війнами. Загально можна погодитися з думкою, що Р. Володимирові розповіді й герої в цьому художньому творі, „налиті живою кров'ю національної ідеї”, — природні, вирощені з правди життя” (Петро Росенко).

„Українське Видавництво зробило велику прислугу українській літературі й Україні взагалі, видавши твір Р. Володимира, „Нація на світанку”. Нарешті маємо капітальний твір мистецького характеру й небувалого досі епічного полотна з-під пера українського письменника про Україну й українців нашої недавньої й сучасної доби” (Проф. Іван Овечко).

„Р. Володимир, автор „Нації на світанку”, не тільки сплатив довг наших письменників відносно останніх десятиліть визвольних змагань народу, але й вписався своїм романом у реєстр видатних українських письменників. Як Улас Самчук увійшов в українську прозу своїм найкращим твором „Волинь”, так Р. Володимир закріпив себе в українській літературі романом „Нація на світанку” (Д-р Богдан Стебельський).

„Нація на світанку” Р. Володимира це монументальний літописно-белетристичний твір, якому можна було б дати назву „Галичина”, коли порівнювати його до „Волині” Уласа Самчука. Бо „Волинь” Самчука це властиво нація на світанку, лише з іншим сюжетом, але з тим самим ідейним наснаженням. Хто цікавиться монументальними творами, у яких змальовується відродження української нації, не просвітянством, не етнографією, а героїською боротьбою проти окупантів, той хай набуде цей націотворчий роман Р. Володимира, співця національного відродження” (Степан Радіон).

„Нещодавно проза стала ланівною формою творчого вислову Романа Володимира. Його твори „Простір і воля”, „Сучасний вертеп” і „Нація на світанку” чітко віддзеркалюють його духові інтереси, що закреслюють широке коло — від чистої естетики до психологічного

роману глибокого суспільного характеру. Він є письменником великих спроможностей з уваги на інтензивність його думки й багатство уяви" (Проф. Володимир Жила).

„Подивляємо працюватість Р. Володимира, який дає дійсно літературні твори, хоч у вільному світі щораз менше українських читачів." (Проф. Лука Луців).

З відзивів чужої преси:

„Творчість Р. Володимира перестає бути суто-індивідуальною й українською творчістю, а перетворюється в загально-людську" (о. Проф. Матея Матеїч).

"The works written by R. Volodymyr deal with Ukraine's struggle for freedom from Russian enslavement. The author is concerned with a dignity of personal responsibility in a life based on moral principles in this changing world". (Fort Hays State College Leader).

"Dawning of the Nation" is a literary work of the very grave period in the history of Dr. Kuchar's native country, Ukraine. The second volume of the novel brings to a focus tragic aspects of the Bolshevick impact upon the life of the captive nationality and shows the price its people must pay to become free. With tears and blood their road is paved to the national goal. In literary terms, the work presents features of stark reality typical of the period, and assumes epic dimensions" (English Newsletter, Fort Hays State University)

ЗАМОВЛЕННЯ

на твори Р. ВОЛОДИМИРА

ПАЛКІ СЕРЦЯ, поезії й поеми	3.00 дол.
ВИСОЧИИ, ЖИТТЯ! (поезії)	1.50 "
ПРАПОРИ ДУМКИ, поезії	1.50 "
ПОЕЗИЯ В ПЕРЕКЛАДАХ	3.00 "
ПРОСТІР І ВОЛЯ, нариси	4.00 "
СУЧАСНИИ ВЕРТЕП, драми	4.00 "
НАЦІЯ НА СВІТАНКУ, роман	9.00 "
ПРОЩАВАИ, МІНУЛЕ, повість	4.00 "

прохання висилати на адресу:

R. V. Kuchar, 2402 Canal Blvd., Hays, Kansas, 67601, USA
або:

R. Kuchar, Chairman
Department of Foreign Languages
Fort Hays State University
Hays, Kansas 6760,

З М І С Т

готового до друку другого тому „Нації на світанку” Р. Володимира

Святослав Рогатин, син, стоїть перед вибором — студій, або продовження підпільної діяльності юнака ОУН. Вибирає підпілля, вважаючи, що на студії буде час, проте з обов'язку послужити своєму народові у хвилину найбільшої потреби ніхто звільнити його не зможе.

В характері провідника одного із звен молоді ОУН мандрує по селах і містах Західної України, організуючи працю на місцях і пізнаючи свою вужчу батьківщину. Згодом вступає на Політехніку, відбуває військову службу, всюди зударюється з дискримінаційними випадками з польського боку, в час нищівних акцій польської шовіністичної вулиці боронить свої національні установи, готується до боротьби за незалежність Карпатської України. Підчас коли більшість його колег і приятелів зосереджується на студіях і дискусіях, він з іншими однодумцями закликає до збройної участі в обороні рідної землі за Карпатами, вирушає туди в гурті друзів і бореться в рядах Січовиків аж до трагічного закінчення визвольних дій. Важко ранений в бою, лікується, аж до приходу советської влади в 1939 р. на ЗУЗ, в одній з гірських місцевостей Лемківщини. Підчас німецько-польської війни дія переноситься до дому Рогатинів у Львові, де батьки — Рогатини працюють по-давньому, а їхня донька Маруся виросла на дозрілу панянку і спортивну діячку. Між нею і другом

Славка, Маркіяном Ковалюком, зав'язується тепла приязнь, що зростає в міцну дружбу під час критичних хвилин війни. Після приходу совєтських військ Ковалюк мусить від'їхати на захід. У прощальній сцені обіцяє Марусі розшукувати за загинулим без вістки братом. Кілька місяців згодом повертається Славко до дому, застає сестру за посиленою діяльністю серед нашої молоді в місцевих фабриках і по довкільних селах, сам же включається в університетське життя студентства; разом з сестрою і друзями відстоює національний характер в підсовєтській займанщині, освідомлюють рідних людей щодо загрози положення, організують акції спротиву.

Наступас хвиля большевицького терору. В висліді масових арештувань і переселень одної ночі вривається відділ НКВД до дому Рогатинів, поривають Марусю з собою, допитуються за Славком, але він вчасно покинув рідний дім і пізною ніччю, саме під час большевицької гарячої хвилі арештувань і поривань з домів, з погонєю на п'ятах, продерся до Стрийського кладовища, де знайшов собі серед старих могил домівку на довгий час. Звідси продовжає свою підпільну діяльність, а криївка стає за середок організаційної роботи, що продовжається аж до вибуху німецько-совєтської війни.

Осередки дій міняються, одна з важливіших проходить на терені готувань Українського Легіону у протисовєтський похід. У творі змальовано підсовєтський побут серед усіх прошарків нашого суспільства. Теж відтворено сцени московсько-большевицького терору по домах свідомих громадян, по тюрмах і слідчих камерах напередодні й під час війни з Німеччиною. Батьки Рогатина переносяться із примусу на прадідне село до Зашкова, що дає нагоду авторові кинути погляд і на сільську підбольшевицьку дійсність.

У перших днях совєтсько-німецької війни Славко виходить з підпілля, кидається в кипучу дію визволення в'язнів із совєтських тюрем і організаційних готувань до державного будівництва. Зустрічається при нагоді масових походів на могили жертв совєтських масакр із Ковалюком, який саме повернувся у рядах Українського Легіону на рідні землі. Ковалюк переживає другий болючий удар — звістку про арештування й невідому долю своєї судженої, Марусі. З іншими членами бойовиків відвідав різні тюрми Львова, був свідком кривавих злочинів большевицьких опричників, але Марусі серед жертв не здибав. Тепер обидва друзі прощаються, Ковалюкові шлях з Легіоном на Східні землі, а Рогатинові завдання продовжати державне будівництво, розпочате в червні 1941 р., на місці. Слідкує боротьба Славка Рогатина в підпіллі, на центральних землях, згодом в УПА, наступас чергове важке поранення, тоді відбуваються контакти з Дивізією Галичина й, у тому характері, Рогатин приявний недалеко терену битви під Бродами, в якій згинув його молодший брат.

Під кінець повісти-хроніки Святослав Рогатин очолює повноно відділ УПА в намаганні вибратись із Брідського кітла і з'єднатись із головними частинами УПА для продовження боротьби за визво-

лення вітчизни. Родина Рогатинів розбита, як і весь багато-страдальний український нарід.

Зав'язка ніжної симпатії між Славком Рогатином і подругою його сестри, Наталкою, не розвинулася з уваги на постійну потребу його участі в боротьбі за волю й державність своєї нації. Його нареченою стала, як увійшло вже у прислів'я, українська визвольна ідея.

Твір закінчується символічною картиною світанку нашої нації у спалахах пожеж світової війни на рідних зсмях.